Universiteit Leiden
The Netherlands

Revealing Śiva’s superiority by retelling Viṣṇu’s deeds: Viṣṇu's manifestation myths in the Skandapurāṇa

Dokter-Mersch, S.

Citation

Dokter-Mersch, S. (2021, April 15). *Revealing Śiva’s superiority by retelling Viṣṇu’s deeds: Viṣṇu's manifestation myths in the Skandapurāṇa*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/3160305

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/3160305

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

Leiden University Repository

The handle https://hdl.handle.net/1887/3160305 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Dokter-Mersch, S.

Title: Revealing Śiva's superiority by retelling Viṣṇu's deeds: Viṣṇu's manifestation myths in the Skandapurāṇa

Issue Date: 2021-04-15

Appendix I: Summaries

I.1 The Narasiṃha myth

(SP 70.1—20) Vyāsa wants to know from Sanatkumāra what Śiva did after he had gone to Mount Mandara with Pārvatī. Sanatkumāra replies that Śiva and Pārvatī enjoy themselves in their palace, when the gods Indra, Śaśāṅka ("Moon") and Vāyu ("Wind") arrive. They have three requests for Śiva. The first concerns Viṣṇu, who, after he has killed the Daitya Hiraṇyakaśipu in the form of a Narasiṃha ("Man-Lion"), does not give up this terrifying body. Indra asks Śiva to make Viṣṇu return to his original form and Śiva promises he will do so. The second request concerns Vāyu himself. He does not want to be bodiless any longer, and Śiva immediately provides him with a large body. The third inquiry concerns Śaśāṅka himself. Due to a curse, he has a body that is subject to consumption and he asks Śiva to release him from this state. Śiva answers that if Śaśāṅka performs *tapas*, "asceticism", he will be free from consumption. After this promise, the gods return home.

(SP 70.21—37) Inspired by the gods' first request, Vyāsa wants to know how Hiraṇyakaśipu was killed by Narasiṃha. Sanatkumāra starts to relate the story of Narasiṃha. Kaśyapa and Diti had two sons: Hiraṇyakaśipu, the elder, and Hiraṇyākṣa, the younger. Once upon a time, Hiraṇyakaśipu was consecrated by Brahmā as the king of the Daityas, Vipracitti as the king of the Dānavas and Indra as the king of the gods. At a certain moment, Hiraṇyakaśipu decides that he wants to conquer the triple world (i.e. netherworld, earth and heaven) and sets off to Śrīparvata to practice severe *tapas* for two thousand divine years. Brahmā is so pleased with Hiraṇyakaśipu's *tapas* that he offers him a boon. Hiraṇyakaśipu asks for immortality, inviolability, freedom from old age, and strength; not to be killed by a weapon, *mantra* ("sacrificial formula"), not by night nor by day, not by something wet nor something dry, not by a man nor by a woman. Having heard his request, Brahmā tells Hiraṇyakaśipu he should add a loophole. Hiraṇyakaśipu answers that in any other case, he shall die. Brahmā consents to this boon and leaves. Hiraṇyakaśipu immediately takes over the triple world.

(SP 70.38—end) Vyāsa wants to know more about Śrīparvata and Sanatkumāra narrates the Māhātmya ("Glorification") of this extraordinary place.

(SP 71.1—47) As Hiraṇyakaśipu rules over the triple world, the gods are unhappy and seek refuge with Brahmā. Brahmā explains that he made Hiraṇyakaśipu state a loophole, so there is a solution to the problem. They should go to Viṣṇu, who will take up the form of a Man-Lion and kill Hiraṇyakaśipu by striking him with one hit. The gods do accordingly and ask Viṣṇu to help them. Viṣṇu is willing to do so, but he needs the gods to enter his body to stand a chance against Hiraṇyakaśipu. The gods enter his body, and Viṣṇu takes on a terrifying Man-Lion form and goes to Hiraṇyakaśipu's city. He slays all the guards attacking him. The Daityas that manage to escape inform Hiraṇyakaśipu about Narasiṃha. The king of Daityas orders some of his subjects to bring the Lion alive, for it shall be a nice pet for his queen. The Daityas set off, but upon seeing the terrifying Man-Lion, they immediately return to Hiraṇyakaśipu. Then the king himself takes his chariot and rushes to Narasiṃha. During a fierce fight, Narasiṃha eventually hits him with a single slap of his claw, kills Hiraṇyakaśipu at once and tears Hiraṇyakaśipu's chest open with his nails. All remaining Asuras flee to the netherworld, called Rasātala, Indra regains power over the heavens, and the gods return to their kingdoms.

(SP 71.48—end) Śiva, being informed by the three gods that Viṣṇu did not give up his Narasiṃha form, takes on the form of a Śarabha (i.e. a fierce, mythical animal) and goes to Narasiṃha. Narasiṃha starts a fight with the Śarabha, but as soon as he realizes that the Śarabha does not even flinch when he is hit, Narasiṃha recognizes that it is Śiva and starts praising him. Śiva is pleased with Viṣṇu's praise and tells him that earlier he had given Viṣṇu the boon that he will always make Viṣṇu return to his own body, whenever needed. Therefore, Śiva, still in the form of a Śarabha, tramples Narasiṃha with his feet and joins Viṣṇu with his previous divine body. Śiva then grants Viṣṇu the boon that he will be a slayer of Daityas. Śiva disappears and Viṣṇu returns to his own abode.

I.2 The Varāha myth

I.2.1 What preceded

(SP 73) After Hiraṇyakaśipu has been killed by Viṣṇu as Narasiṃha, his brother Hiraṇyākṣa takes up the throne as king of the Daityas. Desiring a son, he practises severe *tapas* and as a result, he receives Andhaka as a son, who is born from the darkness (*andhas*) created by Devī and Śiva. (SP 74) Being unhappy with his blindness, Andhaka

starts practicing *tapas*. As a reward, Brahmā does not only grant him eyesight but also a boon. Andhaka wants to be unable to be killed, except when he does not bow down to Pārvatī, and is granted this wish. (SP 75.1—76.13) Hiraṇyākṣa organizes a Kaumudī festival and a Devarātri festival to celebrate Andhaka's successful *tapas*.

I.2.2 The Varāha myth

(SP 76.14—end) After the Kaumudī festival, all Daityas and Dānavas come together in the assembly hall, (SP 77) and Hiraṇyākṣa addresses them: he wants to kill the slayer of his brother. The Asuras agree, offer to help and prepare for battle. (SP 78) When the gods hear about the Asuras approaching, they also prepare for battle. (SP 79—92) A great war between the gods and Asuras takes place for countless years. (SP 93) After this long fight, Hiraṇyākṣa finally conquers the abodes of the gods, starting with Amarāvatī, (SP 94) then the abode of Varuṇa and Yama (SP 95) and finally Laṅkā. Hiraṇyākṣa proceeds to the earth and forces her to accept him as his husband. He takes her to Rasātala, where he binds her, guarded by thousands of Nāgas (i.e. mythical serpents).

(SP 96) As Hiraṇyākṣa rules over the triple world, the gods start to weaken. Brahmā notices the poor condition of the gods and decides to help them. He gives them power and tells them to be patient, for Hiraṇyākṣa's power will perish and then Viṣṇu will kill him. The gods are not appeased though and ask Brahmā where they should live, now that their kingdoms have been stolen. Brahmā replies that they should take their abodes in the subjects of Hiraṇyākṣa. In this way, they will be strengthened. The gods do as they are told. This enrages Hiraṇyākṣa, and he destroys everything on earth.

(SP 97) The gods suffer a lot seeing the earth being tormented like that, so they visit Brahmā again. He assures them not to be afraid because Hiraṇyākṣa's time has come. They should all go to Viṣṇu and ask him for help. Brahmā explains that at Hiraṇyākṣa's birth, it was prophesized that Hiraṇyākṣa cannot be killed by a man, a god or an animal, not on earth, in fire, space or the worlds, so Viṣṇu will kill him as a Naravarāha, "Man-Boar", in Pātāla, "the netherworld". The gods are pleased to hear this and go to Viṣṇu and praise him. After this long eulogy, Viṣṇu tells the gods that he will take up a boar-form, but that he also needs them to enter his body, because he is unable to conquer the Daitya by himself.

(SP 98) The gods prepare the boar-body for Viṣṇu. Each of Varāha's limbs becomes inhabited by the gods, as well as natural and sacrificial elements. The sages illuminate Viṣṇu's *tejas*, "energy", with their own *tejas*, so that Viṣṇu becomes strong and confident that he will kill Hiraṇyākṣa. Brahmā, on the other hand, warns Viṣṇu that this Daitya is not like Hiraṇyakaśipu. Therefore, the gods request Śiva to strengthen Viṣṇu with his *tejas* as well. Śiva promises that Viṣṇu will immediately kill Hiraṇyākṣa when his *tejas* enters him. After this promise, Brahmā does a protection ritual, and Viṣṇu as Varāha takes off.

(SP 99) He enters the ocean and sees a variety of fabulous fish. He does a *pradakṣiṇa*, "circumambulation", around Hayaśiras, passes various places—Maināka, Bhogavatī, the cities of Varuṇa, Surabhī, Kaṅka, Vāsuki, Takṣaka and Śeṣa—and finally, he reaches Rasātala, where Hiraṇyākṣa lives.

(SP 100) At that moment, terrifying omens appear. Hiraṇyākṣa recognizes them and knows that the gods have resorted to something yet unknown and that they will start a war. Prahlāda, Hiraṇyakaśipu's son, warns his uncle Hiraṇyākṣa: he has seen in a dream that someone with the body of a human and a boar defeats Hiraṇyākṣa. His advice is to behave properly, so that this shall not happen. Hiraṇyākṣa answers that he knows that he will lose his kingdom, for he too had a dream. However, in his dream, he did not see a Man-Boar, but Śiva, telling him to return his royal insignia to Indra. The dream ended with Śiva offering Hiraṇyākṣa to always live near him. The Daityas that are present there respond that dreams are not true, so they will fight against the gods, without Hiraṇyākṣa. However, Hiraṇyākṣa replies that when death is ordained by Śiva, it will come: there is no way of escaping it, so he might as well go into battle himself. The discussion is interrupted by a Dānava rushing into the assembly hall announcing that at the sea shore, he saw a Boar, whose limbs are inhabited by gods and sages, and that he is coming to the city. According to Prahlāda, there is no doubt that this is not an ordinary Boar, but the bearer of the discus and the plough, i.e. Viṣṇu. Hiraṇyākṣa wants to take revenge with the slayer of his brother. He sends out an army of Daityas and Dānavas to inquire who this Boar is exactly.

(SP 101) The Asuras rush to Varāha and attack him. The Boar wants to know why they are assaulting him, for he is just a harmless boar. The Daityas ask him why he has come here and where he is going. Varāha replies that he is just roaming around and that

his wife has been taken by someone else. The Daityas are not convinced: this is not a place to roam around, so they will kill him and bring him to their king. Varāha replies that he has done nothing wrong. If they are after his meat though, they might as well try to kill him, but Varāha is convinced that they will not succeed. The Asuras and Varāha start to fight.

(SP 102) Only one Asura survives and goes to Hiraṇyākṣa. He explains that the Boar is too strong to be conquered. Those Asuras that had stayed behind in the palace say they will fight anyway, but Hiraṇyākṣa should not go into war with them. The king consents and commands for battle. At that moment, Varāha reaches Hiraṇyākṣa's city, called Aśmakapura. The fighting immediately begins.

(SP 103) Varāha tells the Asuras that since he is an animal, they should fight him without weapons and one by one; only then, it will be a fair fight. Although Andhaka agrees, Prahlāda says that animals are always killed by weapons, so it is in fact a fair fight. They should all, Prahlāda continues, kill this animal who is actually the wicked Viṣṇu trying to deceive them. The Asuras attack Varāha and they all fight.

(SP 104) After a long battle, Varāha throws the Dānava called Vipracitti towards the city, who crashes on Hiraṇyākṣa's palace. Hiraṇyākṣa asks who threw him. Vipracitti tells him that this Boar is unequalled and remains unharmed by their weapons. The Boar must be using sorcery and cannot be conquered. However, Hiraṇyākṣa sees the arrival of the Boar as a challenge and thinks himself victorious, so he prepares for battle.

(SP 105) Hiraṇyākṣa sets off being surrounded by Daityas and Dānavas. As they reach Varāha, Hiraṇyākṣa starts the fight. He pierces Varāha with his arrows, and Varāha falls unconscious on the ground. The gods revive him through *mantras*, but Varāha is caught again and is tied by Nāgas. This time, Garuḍa, Viṣṇu's vehicle and assistant, rescues Varāha. Once more, Varāha is attacked heavily by Hiraṇyākṣa's arrow, but he is strengthened by the gods, filling him with their *tapas*, "austerity". (SP 106) The battle continues. Having used various weapons, Hiraṇyākṣa finally resorts to his spear and hurls it at the Boar. (SP 107) Varāha does not see the spear coming and falls on the ground being pierced by it. At that moment, Brahmā recalls Śiva's consent to help Viṣṇu. Śiva's divine *tejas* enters Varāha and strengthens him. The Boar gets up again and removes the spear from his body. With the weapon, he attacks Hiraṇyākṣa in the heart, but Hiraṇyākṣa

manages to cut out the spear and takes a sword instead to attack the Boar again, and the fight continues for many years. Finally, the time comes that Hiraṇyākṣa weakens. At that moment, a bodiless voice speaks to Varāha, saying that it is impossible to kill the Daitya king if he keeps on fighting like this. Instead, Varāha should take the "Māheśvara *cakra*", "Śiva's discus", in order to slay him. He does so and the *cakra* cuts off Hiraṇyākṣa's head. The king of Daityas is dead.

(SP 108) The gods rejoice, *dharma* is restored, everything returns to its original state and the *cakra* disappears. Then Viṣṇu remembers that the earth is still kept hostage and starts looking for her. He finds her bound by Nāgas and drives them away. He lifts her from the water, as she hangs on to the sprout of his fang, and he puts her back into her own place. Varāha gives the triple world back to Indra. The gods and sages ask Viṣṇu to return to his original form. He says that he will do so, but not until he has enjoyed this boar-form a little longer on earth. While the gods return to their homes, Varāha starts roaming around, enjoys himself with other boars, deer and Apsarases in the form of female boars, and celebrates his victory with a festival.

(SP 109) After a long time, Varāha's wife Citralekhā gives birth to their son Vṛka. Vṛka is always roaming around on earth and one day, he reaches Skanda's abode in the Himālaya. He uproots trees and wrecks the entire palace garden. Skanda is away at that moment, visiting his father Śiva. Because of the sound of Vṛka roaring and the sound of trees breaking, one of Skanda's Gaṇapas (lit. "Protectors of Gaṇas", i.e. Skanda's attendants), called Kokavaktra, comes to size up the situation. He asks Vṛka who he is and, despite of the damage Vṛka caused, Kokavaktra does not punish him because he is impressed by his power and body. Kokavaktra will even tell Skanda not to be angry with the little boar. Vṛka, however, replies that he is not afraid of anyone and throws a tree at Kokavaktra. They fight for some time, but Kokavaktra manages to tie Vṛka down. When Skanda comes home, Kokavaktra explains what happened. Skanda replies that he cannot set Vṛka free without punishment because Śiva would think him to be weak. All of Skanda's Gaṇapas then go to the boar to torture him. Nārada observes the situation and goes to Varāha to tell him about it. This infuriates Varāha, and he sets out to help his son. (SP 110) When he arrives, he finds Skanda playing with Vṛka and immediately starts fighting Skanda. Varāha uses his *cakra*, but to no avail. Skanda takes his Saṃvartikā

spear, which he has received from Śiva when he visited him, and throws it at Varāha. The spear destroys all arrows that are discharged at him and pierces Varāha's heart. Thanks to this shot, Viṣṇu returns to his old body. He goes to Śiva's abode to praise Śiva. Śiva is pleased with his devotion and grants him a boon. Viṣṇu asks him to teach the *pāśupatavrata*, "the Pāśupata observance", so that he and the gods will be invincible in battle against the Daityas. Śiva consents and takes off to Mount Sumeru to teach the *vrata*.

I.3 The Vāmana myth

I.3.1 What preceded

(SP_{Bh} 113 and 115.1—116.3) When Viṣṇu has slain Hiraṇyākṣa as Varāha, new wars between the gods and Asuras are fought. First, the Amṛtamanthana war takes place, in which Prahlāda, Hiraṇyakaśipu's son, is conquered, (SP_{Bh} 116.4—13ab) and then the Āṭībaka war, in which Virocana, Prahlāda's son, is killed.

I.3.2 The Vāmana myth

(SP_{Bh} 116.13cd—28) When Virocana is killed, his son Bali is consecrated by Brahmā as king. Bali conquers the triple world. As Bali rules, the gods are unhappy, so Brahmā approaches them and prophesizes that, even though Bali is righteous, well-disposed to Brahmins, immortal and someone who has obtained a boon earlier, Viṣṇu will conquer the Daitya. Viṣṇu shall beg Bali for three steps on earth in the form of a dwarfish Brahmin. As soon as Bali grants him this gift, Viṣṇu will cover the entire world with one step, he will make his second step in the sky, and Brahmā will give him the third step. This is how the gods will regain their kingdom. The gods agree to Brahmā's idea and go to Viṣṇu, telling him that he should go to Bali immediately, since he is being consecrated in a horse sacrifice at this very moment, and tomorrow morning the concluding ritual bath will take place. Viṣṇu agrees to the plan.

(SP_{Bh} 116.29—45) Meanwhile, Nārada, the messenger of the gods, goes to Bali to warn him that Viṣṇu will approach him in the form of a Brahmin and will ask him for three strides in order to win back the kingdom. Bali should not consent to his wish, for he will otherwise lose his kingdom. Bali does not follow Nārada's advise though and explains that he should always give to whoever begs. Puzzled by Bali's reply, Nārada leaves.

(SP$_{Bh}$ 116.46—92) When a day has passed, during the night, Viṣṇu goes to Bali in the form of Vāmana, a dwarfish Brahmin. He finds Bali busy donating all kinds of goods to Brahmins. Vāmana approaches Bali to ask him for something as well. Bali recognizes Viṣṇu, who has abandoned the *dharma*, "rules", of the *kṣatriyas*, "the warriors", to whom Viṣṇu actually belongs, and has disguised himself as Brahmin. Still, he will give whatever he desires, if it can be given. Vāmana admits that he is indeed Viṣṇu, but that he has no desire for the kingdom anymore. Instead, he asks for a house, measuring three steps of his. At this moment, Śukra, one of the attending Asuras, steps in and warns Bali not to give it. Bali does not listen to him either and grants Vāmana the house. As Bali pours water into Vāmana's hand, by way of making the gift official, Prahlāda and other Asuras still try to prevent Bali from giving the three strides. Prahlāda explains that Asuras should always adhere to *adharma*, "non-righteousness", such as cheating and stealing sacrifices, not to *dharma*, "righteousness". According to Prahlāda, Bali should follow his forefathers' example and fight against the gods. But again, Bali does not listen to the warning. In order to show that it is better to disobey the deeds of one's forefathers if these are bad, he tells the story of the sage Vāmadeva and Aśvatarī, (SP$_{Bh}$ 116.93—127) in which three generations of kings perform bad deeds and are therefore killed. It is only when the fourth king in line decides to diverge from the cruel deeds of his predecessors that his life is spared and gets great rewards.

(SP$_{Bh}$ 116.128—117.20) Taking this story as an example, Bali continues pouring water into Vāmana's hand. At that moment, Viṣṇu takes up an enormous body, with which he starts striding his three steps, while resorting to the power of Rudra and Brahmā. With his first stride, he covers the entire earth from the far East to the far West. With his second stride, he covers the sky. And to make his third stride, he raises his foot passing the heavens called Svarloka and Janaloka, and the step is not completed yet. As Viṣṇu is striding, Asuras attack him. Then Brahmā comes to an agreement with Bali, who is bound by Nāgas, that he should give the kingdom back to Viṣṇu[468]. Bali does accordingly and enters Pātāla, "the netherworld".

[468] In section 2.3, I argue that several verses may have been lost during the transmission of the text. As a result, the text does not explain how the third step finishes, nor how and why Bali is bound.

(SP$_{Bh}$ 117.21—118.1) Vyāsa wants to know what happened when the triple world was conquered back. Sanatkumāra replies that the gods praise Viṣṇu for his great deed. Because of this praise, Viṣṇu becomes so proud of himself that his highest *yoga*, "power", disappears, and Pāpmā, "Sin", coming from the Asuras, enters him, and he becomes a Dwarf again.

(SP$_{Bh}$ 118.2—20) The gods do not understand what just happened, so the sages arrive to explain after having consulted Brahmā. They say that since Viṣṇu had abandoned his own *dharma* of the *kṣatriyas* and accepted the kingdom as a gift, he is entered by Pāpmā. Therefore, the gods and the sages should all make Viṣṇu bathe in *tīrthas*, "bathing places", and make him perform a horse sacrifice. Then they will see Śiva, who will purify Viṣṇu, and Viṣṇu will be released from Pāpmā. Having overheard the plan, the gods and sages start the pilgrimage with Viṣṇu. They first encounter the beautiful place of Suṣumnā, which has many lotuses, all kinds of gems and a Viṣṇu temple. (SP$_{Bh}$ 118.21—30) In Suṣumnā, Indra steals a lotus from the sage Agastya. (SP$_{Bh}$ 118.31—end) As they proceed, they meet a parrot in a dead tree. Indra tests the parrot's loyalty to the tree by offering him several boons. The parrot stands the test, and as a reward, Indra revives the tree. (SP$_{Bh}$ 119.1—50) In Kṛmilā, they see a female Brahmin called Gautamī, whose son died because of a snake bite. A hunter catches the snake. However, since Gautamī learns from the gods of death that one dies because of one's own *dharma*, she asks the hunter to release the snake. Thanks to this generous deed, her son is revived. (SP$_{Bh}$ 119.51—104) In Kṛtyā, the story of Tṛṇabindu is told, in which seven Brahmins are tormented by king Tṛṇabindu for not performing a sacrifice for him. The king sends an evil spirit to them, but thanks to a trick by Indra, disguising himself as a wandering mendicant, Indra is able to kill the spirit. After killing her, Indra steals lotuses from the gods and sages, but returns them when the gods ask him to do so.

(SP$_{Bh}$ 119.105—end) When the gods and sages have bathed Viṣṇu at the *tīrtha*[469], they go to the top of the Himavat and make Viṣṇu perform a horse sacrifice, where Śiva appears. (SP$_{Bh}$ 120.1—19) Vyāsa wants to know where Śiva went, when he saw the

[469] In note 355, I argue that in the text as it is transmitted to us today, the last *tīrtha* is not mentioned by name, but that in an earlier stage of the transmission of the text, the place was probably Suṣumnā.

sacrifice. Sanatkumāra replies that Śiva and Pārvatī went to the cremation grounds in Ujjayinī, where a jackal and a vulture try to trick the family of a deceased boy to leave him behind, so that they can eat him. But then Śiva appears and offers the family a boon. The family wants the boy to be revived. Śiva does not only revive the boy, but makes him a Ganeśa, "Lord of Gaṇas", and creates a temple at that place.

(SP$_{Bh}$ 120.20—121.end) Having done this, Śiva goes to the top of the Himavat and tells the gods that they should request a boon. They ask Śiva to complete the sacrifice, release Viṣṇu from sin and give the gods their strength back. Śiva completes the sacrifice and splits the mountain into two with his trident. Because of this splitting, streams of water break out that purify Viṣṇu, and Pāpmā leaves his body. Śiva tells her that the gods should no longer be tormented by her, that this place will be her much-honoured abode and that it will be more meritorious than all other *tīrthas*, destroying all sins and rescuing the seven previous and future generations. This *tīrtha* will be known as Saṃdhyā. Having heard Śiva's speech, the gods make a temple there and go back to heaven. Viṣṇu goes to Śivakūṭa, performing a horse sacrifice and worshipping Śiva for 1,006 years and six months. This pleases Śiva, so he approaches Viṣṇu with his entire entourage and offers Viṣṇu a boon. Viṣṇu asks him to tell him how he will not be contaminated by sin or *tapas*. Śiva replies that Viṣṇu should perform the *mahāvrata*, "the great observance". When Viṣṇu has performed this *pāśupatavrata* for twelve divine years, he obtains supremacy. Thereafter, Śiva gives half of his body to Viṣṇu, and Viṣṇu reaches union with Śiva, becoming Viṣṇuśaṃkara.

Appendix II: Figures

Figure 1: Varāha. Udayagiri Cave 5, early fifth century CE (Udayagiri, Madhya Pradesh, India)[470]

[470] All photographs are my own.

Figure 2: Varāha. Eran, late fifth century CE (Eran, Madhya Pradesh, India)

Figure 3: Harihara. Madhya Pradesh, seventh century CE, presently kept at National Museum (New Delhi, Uttar Pradesh, India)

Appendix III: Critical edition of chapters 108, 109 and 110 of the *Skandapurāṇa*

The following chapters will be published in SP Vol. V, forth. The ‘Symbols and Abbreviations in the Apparatus’ and the ‘Sigla of the Manuscripts Used’ preceding the chapters are extracted from this volume.

Symbols and Abbreviations in the Apparatus

⟨ ⟩ In the layer of apparatus recording lacunae, these brackets enclose references (by *pāda* letter and raised syllable number) to illegible or lost syllables in the Nepalese manuscripts.
In the registers with variants, they enclose syllables of a manuscript reading that have been cancelled.

( ) In the layer of apparatus recording lacunae, these parentheses enclose references (by *pāda* letter and raised syllable number) to poorly legible syllables in the Nepalese manuscripts.
In the registers with variants, they are used in reporting a manuscript reading to enclose syllables that are uncertain. They are also used after a siglum to enclose comments in English.
In the main, lowest register, only when a lemma is long, they are used to enclose the siglum of a manuscript that supports the lemma except for minor differences. The minor differences in the manuscript reading are recorded separately in a layer of apparatus devoted to the readings of the recension to which it belongs.

→ Used within the layer of apparatus recording lacunae to indicate that a lacuna extends beyond the verse boundary.

+ + Enclose syllables of a manuscript reading that have been added (usually in the margin, occasionally between lines).

{ } Enclose variants of individual manuscripts reported within a larger variant of the group to save space (cf. SP I, 52).

• Used to separate different lemmas within the same *pāda*.

⊔ Represents a gap left open by a scribe.

. . . Used to represent illegible or lost syllables in a manuscript reading when the illegible or lost portion extends beyond the lemma.

± Used only in the layer of apparatus devoted to the readings of the *Ambikākhaṇḍa* recension, to indicate that trivial individual variants within a larger variant have been suppressed.

⏑ – ⏓ Used to represent illegible or lost syllables that should be assumed to be metrically light, heavy or indifferent.

∗ After a siglum, denotes the second occurrence of a line that is repeated.

conj.	conjecture	em.	emendation
ac	before correction	pc	after correction
f.	folio	col.	colophon
r	recto	v	verso
om.	omit(s)	i.m.	in the margin
sec.	second	m.c.	metri causa

Sigla of the Manuscripts Used

S_1 National Archives, Kathmandu, MS 2–229. Rotographs preserved in the Bodleian Library, Oxford, as MS Max Müller, Rotogr. 34. Described in Shastri 1905, 141–146; Gambier Parry 1930, 22–25 (No. 22); *Bṛhatsūcīpatram* vol. 8, 278; Bhaṭṭarāī 1988, *prastāvanā* p. 37. Microfilmed by the NGMPP on reel No. B 11/4. Palm leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. Bhaṭṭarāī's siglum *kha*. This manuscript is dated 234 (AD 810/811). For further description see SP I, 32.

S_2 National Archives, Kathmandu, MS 1–831. Described in *Bṛhatsūcīpatram* vol. 8, 292; Bhaṭṭarāī 1988, *prastāvanā* p. 36. Microfilmed by the NGMPP on reel B 12/3. Palm leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. Bhaṭṭarāī's siglum *ka*. Undated. For further description see SP I, 33.

S_3 Bodleian Library, Oxford, MS Sansk. a. 14 (R). Palm leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. This manuscript was acquired by the Bodleian Library in 1992; it is not listed in any printed catalogue, and was not used by Bhaṭṭarāī. Undated. For further description see SP I, 33f.

R Asiatic Society, Calcutta, MS G–3909. Paper, an early Bengali script. Described in Shastri 1928, 568–572. Dated Śaka 1604 (AD 1682). Not used by Bhaṭṭarāī. For further description see SP I, 34f.

A_2 India Office Library MS 662–663. Described in Eggeling 1899, 1321b–1323a. Paper, Devanāgarī script. Not used by Bhaṭṭarāī. See SP I, 35. On the occasional spare use of this manuscript, see SP III, 61.

A_3 Asiatic Society, Calcutta, MS G–972. Described in Mitra 1882, 117–121; Shastri 1928, 579 (see also the Preface p. clxxviii); Bhaṭṭarāī 1988, *prastāvanā* p. 37. Paper, Devanāgarī script. This is the only A manuscript used (or mentioned) by Bhaṭṭarāī (his siglum *gha*). See SP I, 35.

A_4 Sanskrit College, Varanasi, MS 14311. Paper, Devanāgarī script. Described in *The Pandit* vol. 4, supplement (February 1, 1870), p. l; Catalogue of the Sanskrit College Library n.d., 237; 1957, 10. Not used by Bhaṭṭarāī. See SP I, 35.

A_7 Dhakka University Library, MS 3376. Paper, an early Bengali script. Mentioned in the *New Catalogus Catalogorum* I, 362. Not used by Bhaṭṭarāī. See SP II A, 10f.

A We use this siglum to denote the above-mentioned *Ambikākhaṇḍa* manuscripts as a group, or a reading unanimously shared by them all. See SP III, 62f.

अष्टोत्तरशततो ऽध्यायः।

सनत्कुमार उवाच।
तस्मिन्विनिहते दैत्ये सुराः सर्वे ऽभितुष्टुवुः।
ऋषयश्च तपोयुक्ताः पुष्पवृष्ट्यश्च पेतिरे॥ १॥
देवदुन्दुभयो नेदुरदृश्याः सुमहास्वनाः।
भूतानां चाभवच्छर्म प्रकृतिस्थं जगद्बभौ॥ २॥
जगामादृश्यतां चक्रं ततः स्वस्था बभुः सुराः।
ऋषयश्चैव लोकाश्च दैत्यं च ददृशुर्हतम्॥ ३॥
असुरापि हि ते सर्वे पुरद्वाराणि सर्वशः।
पिधाय यत्नात्संनद्धाः प्राकारेष्ववतस्थिरे॥ ४॥
ते भीता मुक्तकेशाश्च रजोध्वस्ता भयार्दिताः।
जीवितं संपरीप्सन्तः स्थिताः प्राकारगास्तदा॥ ५॥

1c ॰श्च] (॰स्ते) R **1d** ॰वृष्ट्यश्च पेतिरे] ॰वृष्टिः पपात च R **2b** ॰रदृश्याः सु॰] ॰रदृश्याश्च R **2c** ॰वच्छर्म] ॰वत् कान्तिः R **3b** स्वस्था] सुस्था R **4a** असुरापि हि] असुराश्चापि R **4b** पुरद्वाराणि] दुदूवुश्चैव R^{pc}, ⏑̲(द्व)⏑̲ ⏑̲(स्थ) R^{ac} **4c** ॰त्संनद्धाः] ॰द्वान्नद्धाः R **4d** ॰ष्ववतस्थिरे] ॰षु रणात्ततः R (unmetrical) **5c** संपरीप्सन्तः] परिलप्स्यन्तः R **5d** ॰गास्तदा] ॰संस्थिताः R

1d ॰वृष्ट्यश्च पेतिरे] ॰वृष्टिं पपातिरे **A** **2b** ॰महास्वनाः] A_7, ॰महात्मना A_3A_4 **2c** ॰नां चाभवच्छर्म] ॰नामभवच्चर्म **A** **3b** स्वस्था] सुस्था **A** **3d** दैत्यं च] तं दैत्यं **A** **4a** असुरापि हि] असुरा अपि **A** **4c** पिधाय] $A_3A_7^{pc}$, विधाय A_4, ⟨वि⟩पिधाय A_7 • यत्नात्] यत्ताः A_3, यत्ता A_4A_7 **4d** प्राकारेष्ववतस्थिरे] A_7, प्रविकारेष्ववस्थिरे A_3A_4 **5a** भीता] A_4A_7, भिता A_3 **5b** रजो॰] A_7, राजा॰ A_3A_4 **5c** संपरीप्सन्तः] स्वं परीप्सन्तः **A** **5d** स्थिताः प्राकारगास्तदा] प्राकारांत{॰रान्तः॰ A_7}स्थितास्तदा **A**±

Manuscripts available for this chapter: S_1 photos 4.7a (f. 165^v), 4.8b (f. 166^r) and 4.9a (f. 166^v); S_2 exposures 115b–116b (f. 150^r–151^r); S_3 f. 165^v–166^v; R f. 181^v–182^r; A_3 f. 108^v–109^r; A_4 f. 152^v–153^v; A_7 f. 153^v–154^v.
3(b^3–b^4) S_1 **4**⟨a^1–a^2⟩(c^1) S_1 **5**(a^7) S_1

1b सुराः] S_1^{pc}R**A**Bh, सुरा $S_1^{ac}S_2S_3$ **1c** ॰युक्ताः] $S_1^{pc}S_2^{pc}$R**A**Bh, युक्ता $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$ **1d** पुष्पवृष्ट्यश्च] $S_2^{pc}S_3$Bh, पुष्पवृष्ट्याश्च S_1, प्रष्पवृष्ट्यश्च S_2^{ac} • पेतिरे] S_2S_3Bh, येदिरे S_1^{pc}, पेदिरे S_1^{ac} **2c** ॰नां चाभवच्छ॰] S_2S_3Bh, ॰नाञ्च भवच्छ॰ S_1 **2d** जगद्ब॰] S_1S_2R**A**Bh, जगाद्ब॰ S_3 **3ab** जगामादृश्यतां चक्रं ततः] S_1S_2R**A**Bh, जगाम दृश्यता चक्र तत+:+ S_3 **3b** बभुः] S_2S_3R**A**, ॰भवन् S_1Bh • सुराः] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, स्वराः S_3^{ac} **3d** च] $S_1S_2S_3$R, तं Bh (conj.) • ददृशुर्] S_1S_2R**A**Bh, ददृशु S_3 (unmetrical) **4a** असुरापि हि] S_2S_3, ⏑̲ ⏑̲रापि हि S_1, असुरा अपि Bh • ते स॰] S_1R**A**Bh, तेस्स॰ S_2^{pc}, तैस्स॰ S_2^{ac}, तै स॰ S_3 **4b** पुर॰] $S_1^{pc}S_2S_3$**A**Bh, पुरा॰ S_1^{ac} **4c** पिधाय] $S_1^{ac}S_2^{pc}S_3^{pc}$R$A_3A_7^{pc}$Bh, (वा)धाय S_1^{pc}, पि(था)य $S_2^{ac}S_3^{ac}$ • यत्नात्संनद्धाः] $S_2^{pc}S_3^{pc}$Bh, यत्ना+:+ सन्नद्धाः S_1, यत्नात्सन्नद्धा $S_2^{ac}S_3^{ac}$ **4d** प्राकारेष्व॰] $S_2^{pc}S_3A_7$, प्राकारेस्व॰ S_1, प्राकारे(स्व॰) S_2^{ac}, प्राकरेष्व Bh (typo) **5a** भीता] S_1RA_4A_7Bh, भीत॰ S_2S_3 **5b** रजो॰] $S_1^{pc}S_2S_3$RA_7Bh, राजो॰ S_1^{ac} • भयार्दिताः] $S_1S_2^{pc}$R**A**Bh, भयार्द्दिता $S_2^{ac}S_3^{pc}$, भयार्दिता S_3^{ac} **5c** जीवितं] S_1S_2R**A**Bh, जीवित S_3 (unmetrical) • संपरीप्सन्तः] $S_1S_2^{pc}$Bh, सम्परीप्सन्त S_2^{ac}, सपरीप्सन्त S_3 **5d** स्थिताः] $S_1S_2^{pc}$RBh, स्थिता $S_2^{ac}S_3$ • ॰स्तदा] $S_2S_3A_3A_7^{pc}$Bh, ॰स्तथा S_1

भगवानपि दीप्तार्चिर्हर्विषेद्ध इवानलः ।
भीषयानो ऽसुरान्सर्वान्पृथिवीमन्वचिन्वत ॥ ६ ॥
स बहिः सर्वतो ऽन्विष्य उत्पाट्य च महीरुहान् ।
प्रणष्टामिव गां गोपः समन्तादन्वचिन्वत ॥ ७ ॥
पर्वतान्स तदोत्पाट्य देवोद्यानान्यचूर्णयत् ।
आरामान्स तडागानि बभञ्ज च ररास च ॥ ८ ॥
ततो दक्षिणतो गत्वा मुहूर्तं देवसत्तमः ।
शङ्खं पर्वतमासाद्य ननर्द जलदो यथा ॥ ९ ॥
असुरापि हि ते भीताः प्राकारान्तरसंस्थिताः ।
अवेक्षन्त मृगेन्द्रं तं धावन्तं सर्वतोदिशः ॥ १० ॥
सो ऽपि देवस्तदा शङ्खमुत्पाट्य नगमुत्तमम् ।
अपश्यत्पृथिवीं बद्धां रक्ष्यमाणां च दानवैः ॥ ११ ॥
सागराम्भसि विक्षिप्य शङ्खं तं पर्वतोत्तमम् ।
अवधीद्दानवान्सर्वान्मेदिन्या ये ऽभिरक्षिणः ॥ १२ ॥

6b ॰र्हविषेद्ध इवानलः] ॰र्हविषेवो{॰व R^{ac}}ज्वलानलः R **6d** ॰चिन्वत] ॰चिन्तत R **7c** गां गोपः] गाङ्गेय R **7d** ॰चिन्वत] ॰चिन्तत R **8c** तडागानि] तडागांश्च R **9a** ततो] त्रतो R^{pc}, ≚तो R^{ac} **9c** शङ्खं] शङ्ख॰ R **10a** असुरापि हि] असुराश्चापि R **10b** ॰संस्थिताः] ॰मास्थिताः R

6a दीप्तार्चिर्] A_3A_7, दीप्तार्चि A_4 **6b** ॰षेद्ध] A_3A_4, ॰षे(त्म) A_7 • इवानलः] विरोचनः $A_3A_4A_7^{ac}$, विवाचलः A_7^{pc} **6d** ॰मन्वचिन्वत] ॰मनुचिन्तत A_3A_7, ॰मनुचिन्तत् A_4 (unmetrical) **7a** स बहिः सर्वतो ऽन्विष्य] सर्वतोत्क्षिप्य वेगेन **A** **7c** प्रणष्टामिव] प्रणष्टानि च **A** • गोपः] गौद्यः A_3, गौघः A_4A_7 **7d** ॰दन्वचिन्वत] ॰दनुचिन्तयत् **A** **8b** देवोद्यानान्य॰] देवो{॰व॰ A_4} द्वाराण्य॰ **A** **8c** आरामान्] अवसान् **A** **8d** ररास] ननाद **A** **9c** शङ्खं] $A_3A_7^{ac}$, शखं A_4, शङ्ख॰ A_7^{pc} **10a** असुरापि हि] असुरा अपि **A** **10b** ॰संस्थिताः] ॰मास्थिताः{॰तः $A_4A_7^{ac}$} **A** **10c** अवेक्षन्त] अवेक्षत **A** **11b** नगमुत्तमम्] नगसत्तमं **A** **11d** रक्ष्यमाणं] रक्षमाणं **A** **12b** पर्वतोत्तमम्] स मृगोत्तमं{॰मः A_7^{pc}} **A**

6(d^3–d^8) S_2 **7**(a^8, b^6) S_1, (a^1–a^3) S_2, (b^8) S_3 **8**(d^1–d^7)⟨d^8⟩ S_1 **9**(d^8) S_2 **10**⟨b^1–b^3⟩ S_2 **11**(d^6–d^8) S_1

6a दीप्तार्चिर्] $S_1^{pc}S_2RA_3A_7$Bh, दीपार्च्चिर् S_1^{ac}, दीप्तार्चि S_3 **6b** ॰षेद्ध] $S_2S_3A_3A_4$Bh, ॰षाक्त S_1 **6d** ॰चिन्वत] S_1Bh, (॰चिन्वतः) S_2, ॰चिन्वतः S_3 **7b** उत्पाट्य] S_1S_2R**A**Bh, उत्पाद्या S_3 • महीरुहान्] S_1S_2R**A**Bh, महीरु(जा)न् S_3^{pc}, महीरुहं S_3^{ac} **7c** प्रणष्टामि॰] S_2RBh, प्रनष्टा इ॰ S_1, प्रनष्टामि॰ S_3 • गां गोपः] S_2^{pc}Bh, गाङ्गोपाः S_1, गां गोप $S_2^{ac}S_3^{pc}$, गा गोप S_3^{ac} **7d** ॰दन्वचिन्वत] $S_1S_2^{pc}$Bh, ॰दन्वचिन्वतः $S_2^{ac}S_3^{ac}$, ॰दंन्वचिंन्वतः S_3^{pc} **8a** तदो॰] S_2S_3R**A**Bh, ततो॰ S_1 **8b** देवो॰] $S_2S_3RA_3A_7$, दैत्यो॰ S_1Bh • ॰चूर्णयत्] $S_1S_2^{pc}R$**A**Bh, ॰चूर्ण्णयम् S_2^{ac}, ॰चूर्ण्णयं S_3 **8c** आरामान्] S_2RBh, आरामः S_1, आरामं S_3 **9a** ततो] $S_1S_2S_3^{pc}$**A**Bh, भतो S_3^{ac} **9c** शङ्खं] $S_1^{pc}S_2A_3A_7^{ac}$Bh, शङ्ख॰ $S_1^{ac}S_3$ **9d** ननर्द] S_1S_2R**A**Bh, ननर्दा S_3 **10a** असुरापि हि] $S_1S_2S_3$, असुरा ह्यपि Bh (conj.) • भीताः] $S_1S_2^{pc}R$**A**Bh, भीता $S_2^{ac}S_3$ **10b** ॰संस्थिताः] S_1S_2Bh, ॰सस्थिता+ः+ S_3 **10c** अवेक्षन्त] S_1R, अवैक्षन्त S_2S_3Bh • मृगेन्द्रं तं] S_2R**A**Bh, मृगे नूनं S_1, मृगेन्द्रन्त S_3 **11a** देवस्त॰] $S_1S_2^{pc}S_3R$**A**Bh, देव त॰ S_2^{ac} • शङ्ख॰] S_1S_3R**A**Bh, संख॰ S_2 **11b** नगमुत्तमम्] $S_1S_2^{pc}R$Bh, नगसत्तमः $S_2^{ac}S_3$ **11c** पृथिवीं बद्धां] S_3R**A**Bh, पृथिवी बद्धा S_1 (anusvāras possibly lost), पृथिवीद्यद्धां S_2 **11d** रक्ष्यमाणां च] S_2RBh, रक्ष्यमाणञ्च S_1, रक्ष्यमाणा च S_3 **12b** शङ्खं तं] S_1R**A**Bh, सङ्खन्तं S_2, शङ्खन्त S_3 **12c** अवधीद्] S_1S_2R**A**Bh, अवधी S_3

ततो विद्राव्य नागेन्द्रान्प्रगृह्य पृथिवीं बलात्।
जगाम दैत्यान्संदृश्य रत्नान्यादाय सर्वशः॥ १३॥
स तां दंष्ट्राङ्कुरे लग्नां वहन्भाति मृगेश्वरः।
विषाणलग्नां लम्बन्तीं मृणालीं गजराडिव॥ १४॥
स तां सागरमध्येन वहन्भाति मृगेश्वरः।
वराहरूपी कालान्ते ब्रह्मेव वसुधां पुरा॥ १५॥
स सागरं तमुत्तीर्य भगवान्नन्दिवर्धनः।
स्वे स्थाने स्थापयामास महीं तां पुनरेव हि॥ १६॥
ततः शक्राय लोकांस्त्रीनदात्स मधुसूदनः।
उवाच राजा त्वं नो ऽद्य मित्रं चाहं तवानघ॥ १७॥
ये ऽन्ये ऽपि ते ऽरयः केचिद्भविष्यन्त्यसुरेश्वराः।
तेषामपि वधं घोरं करिष्यामि न संशयः॥ १८॥
ततस्तमृषयः सर्वे देवताश्च सवासवाः।
ऊचुः स्वां मूर्तिमास्थाय यथा पूर्वं तथा भव॥ १९॥

13c ॰न्संदृश्य] ॰न् संकृत्त्य R **13d** रत्नान्यादाय] वक्त्रेणादाय R^{pc}, वक्त्राण्यादाय R^{ac} **14d** मृ-णालीं] मृगाणां R **15c** ॰रूपी] ॰रूपः R **16a** तमुत्तीर्य] समुत्तीर्य R **17ab** ततः शक्राय लोकांस्त्रीनदात्स] स शक्राय ददौ लोकांस्त्रींस्तदा R **18ab**] अन्ये ऽपि ते ऽरयो यत्र भविष्यन्ति सुरेश्वर R **19b** ॰श्च] R^{ac}, ॰श्चैव R^{pc} (unmetrical) **19c** ऊचुः स्वां मूर्ति॰] ऊचुस्तां वृत्ति॰ R

13a विद्राव्य नागेन्द्रान्] विद्रावनागेंद्र{॰गेन्द्रान् A_7} **A** **13c** ॰न्संदृश्य] ॰न्संहृत्य **A** **14ab** लग्नां वहन्भाति] कृत्वा मेदिनीं तां **A** **14c** ॰लग्नां लम्बन्तीं] ॰लग्न{॰ग्ना॰ A_7^{pc}}कमुन्वन्तीं **A** (unmetrical) **14d** मृणालीं] मृगाणां **A** **15b** वहन्भाति] A_7^{pc}, वहंताति A_3, वहताति A_4, वह(न्ना)ति A_7^{ac} **16a** सागरं तमु॰] सागरान्तमु॰ **A** **16b** भगवान्] A_3A_7, भगवा A_4 **16c** स्वे] A_3A_7, स्व॰ A_4 **17ab** ॰स्त्रीनदात्] A_7, ॰स्त्रीं नादात् A_3A_4 **17c** उवाच] सुरेश **A** • त्वं नो ऽद्य] A_7, त्वान्नाद्य A_3A_4 **17d** मित्रं] A_3A_7, मिंत्रं A_4 **18a** ऽन्ये ऽपि ते] पि ते प्य॰{प॰ A_3} **A** **18b** ॰सुरेश्वराः] A_3A_7, ॰सुरेश्वंराः A_4 **19d** भव] A_4, भवः A_3, भव+त्+ A_7

13(a[5]) S_1 **15**(d[7]) S_1 **17**(b[1]–b[2]) S_1

13ab नागेन्द्रान्] S_1RA_7Bh, नागेन्द्राम् S_2S_3 **13c** ॰न्संदृश्य] S_1S_2, ॰न्सदृश्य S_3, ॰न् संधृष्य Bh (conj.) **13d** रत्नान्या॰] $S_2S_3^{pc}$**A**, रत्नाभ्या॰ S_1, रनान्या॰ S_3^{ac}, रत्नान्य॰ Bh (typo) **14a** तां दंष्ट्राङ्कुरे] R**A**Bh, तान्दंष्ट्रान्तरे S_1, तान्दंष्ट्राङ्कुरा॰ S_2, तां दृष्टांकुरा॰ S_3 **14ab** लग्नां वहन्] S_2RBh, लग्नो बहद् S_1, लग्नां वहद् S_3 **14c** लम्बन्तीं] S_1S_3RBh, लम्बन्ती S_2 **14d** मृणालीं] S_1S_3Bh, मृंणालीङ् S_2 **15b** वहन्भा॰] $S_2RA_7^{pc}Bh$, वहङ्गा॰ S_1, वह भा॰ S_3 **15d** ब्रह्मेव] S_1S_2R**A**Bh, ब्रह्मे थ S_3 **16b** भगवान्] $S_1S_2RA_3A_7Bh$, भगवा S_3 **16c** स्वे] $S_1S_2S_3RA_3A_7$, स्व॰ Bh (em.?) **17ab** ॰स्त्रीनदात्] $S_1S_2^{ac}S_3A_7Bh$, ॰स्त्रीन्नदात् S_2^{pc} **17c** राजा] S_1S_2R**A**Bh, राज S_3 **17d** मित्रं चा॰] $S_1RA_3A_7Bh$, मित्रश्चा॰ S_2S_3 • ॰वानघ] $S_1^{pc}S_2S_3R$**A**Bh, ॰वानघः S_1^{ac} **18a** ये] S_2S_3**A**Bh, य S_1 **18b** ॰न्त्यसुरेश्वराः] $S_1^{pc}S_2^{pc}S_3A_3A_7Bh$, ॰न्त्यसुरेश्वसुरेश्वराः S_1^{ac} (unmetrical), ॰न्ति सुरेश्वराः S_2^{ac} **19c** मूर्ति॰] S_1S_2**A**Bh, मूत्ति॰ S_3

वराह उवाच ।
इयं मूर्तिर्मया देवाः प्राप्ता परमवर्चसः ।
न चानया रतिः काचित्प्राप्ता मे सदृशी भुवि ॥ २० ॥
सो ऽहं कंचिद्विहृत्येह कालं मूर्त्यानया सुखम् ।
भविष्यामि पुनर्देवः सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥ २१ ॥
सनत्कुमार उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे देवाः सवासवाः ।
प्रदक्षिणमुपावृत्य जग्मुः स्थानानि सर्वशः ॥ २२ ॥
गतेषु देवसंघेषु भगवान्नन्दिवर्धनः ।
विजहार सुखं तत्र हत्वा दानवपुंगवम् ॥ २३ ॥
तस्य तत्रोपतिष्ठन्त मृग्यो भूत्वा सहस्रशः ।
वैदिक्यो ऽप्सरसः शुभ्रास्ताभिः सह रराम सः ॥ २४ ॥
स ताभिर्विचरन्देवो महात्मा नन्दिवर्धनः ।
रेमे मत्तो महानागो यथारण्ये करेणुभिः ॥ २५ ॥

20a इयं मूर्तिर्] इमां मूर्त्तिं R **20b** प्राप्ता] प्राप्ताः R **21a** कंचिद्विहृत्येह] किञ्चिद्विकृत्याहं R **23a** ॰संघेषु] ॰संहेषु R **23d** ॰पुंगवम्] ॰सत्तमम् R **24ab** ॰तिष्ठन्त मृग्यो] ॰विष्टन्तम्वशा R **24cd**] देविक्यो ऽप्सरसो रम्याः स्त्रीभिः सह रराम ह R

---

20 वराह उवाच] om. **A** **20a** इयं] इमां $A_3A_4A_7^{ac}$, इयां A_7^{pc} • मूर्तिर्] A_7, मूर्त्तिं A_3, मूर्त्ति A_4 **20b** प्राप्ता] A_3^{ac}, प्राप्ताः $A_3^{pc}A_4A_7$ **20c** चानया रतिः काचित्] चालयावतिसरित् **A** **20d** सदृशी] सदृशं **A** **21ab**] सो हं क्वचिद्वितत्येह को न मृत्योवया सुखं **A**± **21c** पुनर्] A_4A_7, पुन A_3 (unmetrical) **22b** देवाः] A_3A_7, देवा A_4 **23c–25b**] om. A_7^{ac}, A_7^{pc} written i.m. **24ab** ॰तिष्ठन्त मृग्यो] ॰तिष्ठन्ति मृगा{॰गो A_7^{pc}} **A** **24d** सः] $A_4A_7^{pc}$, ह A_3 **25a** ॰र्विचरन्] ॰र्विहरन् **A** **25b** महात्मा नन्दि॰] महानन्दिवि॰ **A** • After this A_7^{pc} adds श्रीरामः

20(b^2) S_1, (a^2) S_2 **23**(c^6–c^8)⟨d^1⟩(d^2–d^3) S_1 **24**(a^3, c^4) S_1 **25**⟨d^3⟩(d^4) S_2

---

20 वराह उवाच] $S_1^{pc}S_2S_3$RBh, om. S_1^{ac} **20a** इयं] $S_1^{pc}S_2^{pc}$Bh, इमे $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$ • मूर्तिर्] S_1A_7Bh, मूर्त्ति S_2S_3 • देवाः] $S_1S_2^{pc}$R**A**Bh, देवा $S_2^{ac}S_3$ **20b** प्राप्ता] $S_2S_3A_3^{ac}$Bh, प्रा(प्ता)ः S_1 • ॰वर्चसः] $S_1S_2S_3$R**A**, ॰वर्च्चसा Bh (em.) **20c** रतिः] $S_1^{pc}S_2S_3$RBh, रति S_1^{ac} (unmetrical) **20d** ॰त्प्राप्ता] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, ॰त्प्राप्त S_1^{ac} • सदृशी] S_2S_3RBh, सदृशा S_1 **21a** कंचिद्] S_2S_3Bh, किञ्चिद् S_1 **21b** कालं मूर्त्या॰] $S_1S_2S_3^{pc}$RBh, काल मूत्या॰ S_3^{ac} **21c** पुनर्देवः] S_1RA_4A_7Bh, पुनर्द्देवा+ः+ S_2, पुन देवः S_3^{pc} (unmetrical), पुन देवा S_3^{ac} (unmetrical) **22b** देवाः] S_2S_3RA_3A_7Bh, देवा S_1 **23b** भगवान्] S_1S_2R**A**Bh, भगवा S_3 **24a** तत्रो॰] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, ⌣त्रो॰ S_1^{ac} • ॰तिष्ठन्त] $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$Bh, ॰तिष्ठन्तः S_1^{pc}, ॰तिष्ठन्तो S_2^{pc} **24cd** शुभ्रास्ताभिः] $S_1S_2S_3^{pc}$**A**Bh, शुभास्ताभि S_3^{ac} **24d** सः] $S_1A_4A_7^{pc}$Bh, च S_2S_3 **25a** ताभिर्वि॰] S_1S_2R**A**Bh, ताभि वि॰ S_3

स सिंह इव सिंहीभिः शार्दूल इव चोन्नदन् ।
रराम सागरानूपे ऐरावत इवापरः ॥ २६ ॥
रममाणस्य सिद्धाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
पुष्पाणां रुचिरा वृष्टीः पातयन्ति वियत्स्थिताः ॥ २७ ॥
तुष्टुवुश्चापरे नित्यं चक्रुश्चैनं प्रदक्षिणम् ।
देवदुन्दुभयो नित्यं सर्व एव न्यवादयन् ॥ २८ ॥
नृत्यन्त्यप्सरसश्चापि वराहस्याग्रतस्तदा ।
वादयन्ति च गन्धर्वा गायन्ति च महात्मनः ॥ २९ ॥
रमयन्तो वराहं तं देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः ।
यक्षाः पुण्यजना ये च तथा देवजनाश्च ये ॥ ३० ॥
यातुधानाश्च ये केचिद्ब्रह्मधानाश्च सर्वशः ।
मनुष्याः पशवश्चैव ऋषयश्चैव सर्वशः ॥ ३१ ॥

26b चोन्नदन्] चोद्वहन् R **26c** सागरानूपे] सागराम्भःस्थ R **27a** रममाणस्य] रममाणाश्च R **27c** पुष्पाणां रुचिरा वृष्टीः] ऋष्याणां रुचिरां वृष्टिं R **28a** °श्चापरे] °श्चाप्सरो R **28b** °श्चैनं] °श्चैव R **28d** एव न्यवादयन्] एवाभ्यनादयन् R **29b** °स्याग्रतस्त°] °स्यायतस्त° R **29c** च] om. R (unmetrical) **30a** रमयन्तो] शमयन्तो R **30d** देव°] पुण्य° R **31a** केचिद्] केचि R **31b** सर्वशः] चापरे R

26b चोन्नदन्] A_4A_7, चोन्नदम् A_3 **26c–28d**] om. **A** **29a** नृत्यन्त्य°] A_7^{pc}, नृत्यंश्चा°{°चा° A_4} $A_3A_4A_7^{ac}$ • °श्चापि] °स्तत्र **A** **30a** रमयन्तो] नमयन्तो A_3A_4, नामयन्तो A_7 **30d** °जनाश्च] °गणाश्च **A** **31a** यातु°] A_4, जातु° A_3, (जा)तु° A_7 **31b** °द्ब्रह्म°] °त् ब्रह्मा° **A**

26(d^3, d^7–d^8) S_1, (b^7) S_3 **27**(b^4, d^4) S_1, (c^2, d^5–d^7) S_2 **28**(a^4)⟨a^6⟩(a^7–a^8)⟨b^1⟩(c^4) S_1 **29**(c^4, c^8) S_1 **30**(a^4–a^6, c^1, d^3–d^4, d^8) S_2 **31**(d^1)⟨d^2⟩(d^3) S_1^{pc}, (c^7, d^2–d^3) S_2

26a सिंह] S_1S_2R**A**Bh, सिंहा S_3 • सिंहीभिः] $S_1^{pc}S_2$R**A**Bh, सिंहाभि S_1^{ac}, सिंहीभि S_3 **26b** चोन्नदन्] $S_1^{pc}S_2A_4A_7$, चोन्नदम् S_1^{ac}, चोनदन् S_3^{pc}, चोदन S_3^{ac}, चोन्नदनन् Bh (typo, unmetrical) **26c** रराम] S_2S_3RBh, ररांम S_1 **26cd** सागरानूपे] $S_1^{pc}S_2S_3$Bh, साग–रूपे S_1^{ac} **27a** रममाणस्य] S_2S_3Bh, रममाणश्च S_1 • सिद्धाश्च] $S_2S_3^{pc}$RBh, सिद्धश्च $S_1S_3^{ac}$ **27c** वृष्टीः] $S_1^{pc}S_2^{pc}$Bh, वृष्टी $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$ **27d** वियत्स्थिताः] S_2^{pc}RBh, वियस्थिताः S_1, (वियत्स्थि)ता S_2^{ac}, वियस्थिता S_3 **28a** तुष्टुवुश्चा°] S_1S_2R, तुष्टुवु चा° S_3, तष्टुवुश्चा° Bh (typo) **28b** °श्चैनं] S_2S_3Bh, °श्चेन S_1^{pc} (tops lost), °श्चेव S_1^{ac} (tops lost) **28d** सर्व] S_2S_3RBh, सव S_1 • एव न्यवादयन्] em., एव न्यवादयत् S_1, एवानुवादयन् S_2S_3, एवान्ववादयन् Bh (em.?) **29a** नृत्यन्त्य°] $S_1^{pc}S_2S_3$RA_7^{pc}Bh, नित्यन्त्य° S_1^{ac} • °सश्चापि] S_1R, °सश्चास्य S_2^{pc}Bh, °साश्चास्य $S_2^{ac}S_3$ **29b** °स्याग्रतस्तदा] $S_1^{pc}S_2S_3$**A**Bh, °स्याग्रस्तदा S_1^{ac} (unmetrical) **29c** वादयन्ति च] $S_1^{pc}S_2^{pc}S_3$**A**Bh, वादय(न्ति) S_1^{ac} (unmetrical), वदयन्ति च S_2^{ac} **30a** रमयन्तो] S_3Bh (em.), रामयन्तो S_1, रंमय(न्तो) S_2 **30c** यक्षाः] S_2R**A**Bh, यक्षा S_1, यक्षः S_3 • °जना] $S_1S_2S_3$R**A**, °जनना Bh (typo, unmetrical) **31b** °धानाश्च] S_2S_3R**A**Bh, °दानाश्च S_1 **31cd**] om. S_1^{ac}, S_1^{pc} written i.m. **31c** मनुष्याः] R**A**Bh, मनुष्या $S_1^{pc}S_2S_3$ • °श्चैव] S_2S_3R**A**Bh, °श्चेव S_1^{pc}

राजन्याः क्षत्रियाः सर्वे निकायाश्चैव सर्वशः ।
तत्राजग्मुर्निरीक्षन्तो वराहस्योत्सवं शुभम् ।
बह्वाश्चर्यसमाकीर्णं बह्वालक्ष्यं सदैव च ॥ ३२ ॥
एवं तस्याभवद्व्यास वराहस्य महात्मनः ।
उत्सवः सुमहान्दिव्यः प्रत्यहं नन्दिवर्धनः ॥ ३३ ॥
तस्योत्सवो ऽसौ ऋषिसंघजुष्टः सदा सुरैः सिद्धजनैश्च जुष्टः ।
गन्धर्वयक्षोरगराक्षसैश्च विद्याधरैश्चैव सहाप्सरोभिः ॥ ३४ ॥

इति स्कन्दपुराणे ऽष्टोत्तरशतो ऽध्यायः ॥ १०८ ॥

32ab] om. R **32cd**] तत्रा⟨गत्य⟩ निरीक्षन्ते देवाराधनमुत्तमम् R (unmetrical) **32f** बह्वालक्ष्यं] बहुलक्षं R **33a** एवं] एतत् R **33d** नन्दिवर्धनः] कालरूपिणः R **34a** ऋषिसंघ°] ऋषिसंह° R **34d** °श्चैव सहा°] °श्चापि सदा° R **Col.** इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे ऽध्यायः R

32b निकायाश्चै°] नियाकाश्चै° **A** **32c** °जग्मुर्] A_3A_7, °जग्मु A_4 **32ef**] वद्धाचार्यसमाकीर्ण{°र्णं A_4} वद्धालक्षं{°क्ष्यं A_7} सदैव च **A** **33c** सु°] A_4, स A_3A_7 • °न्दिव्यः] °न्देवाः **A** **34a** ऽसौ ऋषि°] सावृषि° **A** **34b** सदा सुरैः] सुरासुरैः **A** • सिद्ध°] $A_3A_4^{ac}$, सिद्धि° A_4^{pc} A_7 **34c** गन्धर्वयक्षोरग°] गन्धर्वो{°र्वा A_3}रग° **A** (unmetrical) **34d** सहा°] A_3, महा° A_4A_7 **Col.** इति{इति श्री° A_4A_7} स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे वराहोत्सवो नाम सप्तोत्तरशतं **A**±

32(f[1]–f[2])⟨f[3]⟩ S_1, ⟨d[3]⟩(d[4]) S_3 **34**(d[12]) S_1, (d[11]) S_3

32a राजन्याः] $S_1S_2S_3^{pc}$**A**Bh, राजन्या S_3^{ac} • क्षत्रियाः] $S_1S_2^{pc}$**A**Bh, क्षत्रिया $S_2^{ac}S_3$ **32c** तत्राजग्मुर्] $S_1S_2A_3A_7$Bh, तत्र जग्मु S_3 • °रीक्षन्तो] S_1S_3**A**Bh, °रीक्ष्यन्तो S_2 **32d** °स्योत्सवं शुभम्] **A**Bh, °स्योत्तमं शुभम् S_1, °स्योत्सवश्शुभं S_2^{pc}, °स्योत्सवश्शुभः S_2^{ac}, (°स्यो)त्सव शुभः S_3 **32e** °समाकीर्णं] S_2RA_4Bh, °समाकीर्ण्ण° S_1 (anusvāra possibly lost), °समाकीर्ण्ण° S_3^{pc}, °समाकीर्ण° S_3^{ac} **33a** °स्याभवद्व्या°] S_1S_3R**A**Bh, °स्याङ्गवद्व्या° S_2 **33c** उत्सवः] S_1S_2R**A**Bh, उत्सव S_3 • °महान्दिव्यः] $S_1S_2^{pc}R$Bh, °महान्दिव्य S_2^{ac}, °महादिव्यं S_3 **34a** तस्योत्सवो] $S_1S_2S_3R$**A**, तस्योत्सोवो Bh (typo, unmetrical) • ऽसौ] $S_1^{pc}S_2S_3R$Bh, om. S_1^{ac} (unmetrical) • °जुष्टः] $S_1^{pc}S_2R$**A**Bh, °जुष्ट $S_1^{ac}S_3$ (unmetrical) **34b**] $S_1^{pc}R$Bh (जुष्टम् corrected to जुष्टः in S_1^{pc}), गन्धर्वयक्षोरगराक्षसैश्च S_1^{ac} (cf. 34c), सदा सुरै सिद्धजनैश्च जुष्टो{युष्ट S_2^{ac}} S_2, सदा सुरै सिद्धजनैश्च जुष्ट S_3 **34c** °राक्षसैश्च] $S_1^{pc}S_2S_3R$**A**Bh, °राक्षसाश्च S_1^{ac} **34d** °धरैश्चै°] $S_1S_2^{pc}S_3$**A**Bh, °धराश्चै° S_2^{ac} • सहाप्सरोभिः] $S_2S_3A_3$Bh, सहाप्सरोभि(रि)ति S_1 (इति part of col.) **Col.** ⊙॥ स्कन्दपुराणे वराहोत्सवे आध्याय १६ ≚ (in letter numerals) ··· S_1, स्कन्दपुराणे +नन्दिवराहा(र्च्चेती) नाम+ अष्टोत्तरशतो ध्यायः॥ S_2, ⊙॥ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ११० (in letter numerals)॥ ⊙ S_3, इति स्कन्दपुराणे वराहोत्सवे अष्टोत्तरशतो ध्यायः Bh

नवोत्तरशततो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।
तस्य कालेन महता रमतः शक्तिनन्दन ।
भार्यायां चित्रलेखायां वृको नामाभवत्सुतः ॥ १ ॥
स वृको बलवान्नित्यं विचरन्पृथिवीमिमाम् ।
नर्दमानो ऽवधील्लोके भूतानि शतशो महान् ॥ २ ॥
अथाससाद शैलेन्द्रं हिमवन्तं महागिरिम् ।
गौरीकूटसमीपे च कार्त्तिकेयालयं शुभम् ॥ ३ ॥
तमजानंस्तदाभ्येत्य बलेनाविनयेन च ।
नादयानो द्रुमाञ्छुभ्रान्रत्नहेमविभूषितान् ।
सर्वर्तुपुष्पफलदान्सर्वकामप्रदानपि ॥ ४ ॥

2a वृको] एको R **3d** ॰यालयं] ॰यवनं R^{pc}, ॰यनवं R^{ac} **4b** च] ह R **4c** नादयानो] भञ्जयानो R **4cd** ॰ञ्छुभ्रान्रत्न॰] ॰न्भग्नान्वने R

1b रमतः] रमता **A** • शक्ति॰] शक्र॰ **A** **2d** शतशो महान्] तत्रसुस्तदा **A** • After this **A** adds 2 pādas reading तेन शब्देन लोकेशाः कल्पिताः शतशो भवन् । ± **3c** गौरी॰] गिरि॰ **A** **4a** तमजानंस्त॰] अवजानंस्तस्त॰ A_3 (unmetrical), अवजालंस्त॰ A_4, अवजानंस्त॰ A_7 **4c** नादयानो द्रुमाञ्छु॰] नादयान् गन्धमान् शु॰ A_3, नादयेनां धमान् शु॰ A_4, नादयाना क्रमान् शु॰ A_7 **4d** ॰न्रत्नहेम॰] ॰न्हेमरत्न॰ **A**

Manuscripts available for this chapter: S_1 photos 4.9a (f. 166^v), 4.10a (f. 167^r), 4.9b (f. 167^v) and 4.10b (f. 168^r); S_2 exposures 116b–117b (f. 151^r–152^r); S_3 f. 166^v–168^r; R f. 182^r–183^v; A_3 f. 109^r–110^r; A_4 f. 153^v–155^r; A_7 f. 154^v–156^r.
4(e^5) S_1

---

1 सनत्कुमार उवाच] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh (सन उ in $S_1^{pc}S_2S_3$), om. S_1^{ac} **1b** शक्ति॰] S_1S_2RBh, शक्ति॰ S_3 • ॰नन्दन] R**A**Bh, ॰नन्दनः $S_1S_2S_3$ **1c** भार्यायां] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, भार्य(यः) S_1^{ac} • चि-त्र॰] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, ि– त्र॰ S_1^{ac} **1d** ॰माभवत्सुतः] $S_2^{pc}S_3^{pc}$R**A**Bh, ॰मभवत्सुतः $S_2^{ac}S_3^{ac}$, ॰माभवं शु⟨भः⟩+तः+ S_1 **2a** बलवान्] S_1S_2R**A**Bh, बलवा S_3 **2c** ऽवधील्लोके] $S_1^{pc}S_2$R**A**Bh, वधी लोके $S_1^{ac}S_3$ **2d** भूतानि] S_2S_3R**A**Bh, भूत्वाभि॰ S_1 **3b** हिमवन्तं] S_1S_2R**A**Bh, हिमवन्त S_3 • ॰गिरिम्] S_2S_3R**A**Bh, गिरिन् S_1 **3d** कार्त्तिकेयालयं] $S_2^{pc}S_3$**A**Bh, कार्त्तिकेयाल S_1 (unmetrical, insertion mark after ल; akṣara i.m. possibly lost), कार्त्तिक(स्या)लयं S_2^{ac} **4a** ॰मजानंस्त॰] $S_1S_2^{pc}$RBh, ॰मजानांस्त॰ S_2^{ac}, ॰मजानस्त॰ S_3 • ॰दाभ्येत्य] S_2S_3R**A**Bh, ॰दाभेत्य S_1 **4b** ॰नाविनयेन] S_2S_3R**A**Bh, ॰नाविजयेन S_1 **4c** नादयानो] $S_1^{ac}S_2S_3$Bh, नोदयानो S_1^{pc} **4cd** द्रु-माञ्छुभ्रान्रत्न॰] S_1Bh, द्रुमान्छुभ्रान्र{॰त्र॰ S_2^{pc}}त्न S_2, द्रुमाच्छुभ्रा रत्न॰ S_3 **4d** ॰भूषितान्] R**A**Bh, ॰भूषिताम् $S_1S_2S_3$ **4e** ॰पुष्पफलदान्] S_2R**A**Bh, ॰क(फ)लां पुष्पां S_1, ॰पुष्पफलदा S_3

शिलामणिमयाञ्छुभ्राञ्छातकुम्भमयाञ्छुभान् ।
हरितालमयांश्चान्यांस्तथा मानःशिलाचलान् ।
उत्पाट्योत्पाट्य वेगेन बभञ्ज रुषितो यथा ॥ ५ ॥
स गर्जमानः सततं गजो मत्त इवापरः ।
बभञ्ज तद्वनं शुभ्रं कार्त्तिकेयस्य धीमतः ॥ ६ ॥
तस्य गर्जितशब्देन वनभङ्गस्वनेन च ।
स्कन्दस्य गणपः शूरो निर्जगाम निशामयन् ॥ ७ ॥
कोकवक्त्र इति ख्यातो दृढं स्कन्दस्य वल्लभः ।
महात्मा बलसंपन्नो गत्वा वृकमवैक्षत ॥ ८ ॥
स तं दृष्ट्वा महाकायं तरुणं प्रियदर्शनम् ।
जीमूतमिव नर्दन्तं किंचित्प्रकुपिताननम् ।
उवाच वचनं हृष्टः कोकवक्त्रो हसन्निव ॥ ९ ॥

5d मानःशिलाचलान्] मणिमयाञ्छुभान् R **6b** गजो मत्त] गजोत्तम R **7c** गणपः] तु गणः R **7d** निशामयन्] महावनम् R **8a** कोक°] काक° R **9e** हृष्टः] वीरः R **9f** कोक°] काक° R

5a °मणि°] °मान° A_3A_4, मनि° A_7 **5ab** °ञ्छात°] A_3A_4, °न् सात° A_7 **5d** मानःशिलाचलान्] मनःशिलामयान् **A** **6a** गर्जमानः] सज्ज{°र्ज्ज° A_7}मानः **A** **6b** गजो मत्त] A_4A_7, गजमत्त A_3 **6c** तद्वनं] A_3A_7, तद्वलं A_4 **7b** वन°] वचन° A_3 (unmetrical), बल° A_4A_7 **8a** कोकवक्त्र] काकवल्क A_3A_4, काकेव(क्र) A_7^{pc}, काकेव(क्र) A_7^{ac} **8b** वल्लभः] A_3A_7, ववल्लभः A_4 (unmetrical) **8d** वृक°] मृग° **A** **9a** तं दृष्ट्वा] दृष्ट्वा तं **A** **9d** °ताननम्] °ताननः **A** **9e** वचनं] A_3A_7, वनं A_4 (unmetrical) **9f** कोकवक्त्रो] काकवल्को A_3A_4, काकव(क्रो) A_7^{pc}, काकव(क्रो) A_7^{ac}

6(a^1–a^3) S_1 **8**(c^6, d^7–d^8) S_1 **9**(c^4, e^7–e^8) S_1

5ab °मयाञ्छुभ्राञ्छात°] RA_3A_4, °मया शुभ्राः शात° S_1, °मया शुभ्रा सात S_2S_3, °मयाः शुभ्राः शात° Bh (em.?) **5b** °मयाञ्छुभान्] R**A**, °मयास्तथा S_1Bh, °मया शुभा S_2S_3 **5cd** °मयांश्चान्यांस्त°] S_1R**A**, मयाश्चान्यास्त° S_2Bh, मयाश्चान्या त° S_3 **5d** मानः°] S_2S_3Bh, मानं° S_1 • °शिलाचलान्] em., °शिलाबलान् S_1, °शिलाचला S_2, °शिलातला S_3, °शिलोपालान् Bh (typo, em.?) **5e** °त्योत्पाट्य] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, °त्योत्प S_1^{ac} (unmetrical) **5f** बभञ्ज] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, ब⟨ञ्ज⟩+भ+ञ्ज S_2 • रुषितो] S_2S_3R**A**, रूषितो S_1Bh **6b** गजो मत्त] $S_3^{pc}A_4A_7$Bh (em.), गजोत्तम S_1, गजोन्मत्त S_2, गजोत्तमत्त S_3^{ac} (unmetrical) **6c** तद्वनं] $S_1RA_3A_7$Bh, सौ द्वं ततः S_2^{pc} (unmetrical), द्वं ˘नं S_2^{ac}, द्वनं S_3 (unmetrical) • शुभ्रं] S_1S_2R**A**Bh, शुभ्र S_3 **6d** कार्त्तिकेयस्य] $S_1S_2S_3$R**A**, कार्तिकेस्य Bh (typo, unmetrical) **7a** तस्य] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, तस्या S_2^{ac} **7b** च] S_1S_2R**A**Bh, व S_3 **7c** गणपः] S_2S_3**A**Bh, स गणः S_1 **7d** निशामयन्] S_1**A**, स मन्दिरं $S_2S_3^{ac}$, स मन्दिरात् S_3^{pc}Bh (em.) **8a** ख्यातो] $S_1S_2S_3$R**A**, ख्यतो Bh (typo, unmetrical) **8b** दृढं] S_1S_2R**A**Bh, दृढ S_3 • वल्लभः] $S_2S_3^{pc}RA_3A_7$Bh, बल्लभः S_1, वलभः S_3^{ac} (unmetrical) **8c** °संपन्नो] S_1S_2R**A**Bh, °संपनो S_3 (unmetrical) **9c** जीमूतमिव] S_2R**A**Bh, जामूत(मे)व S_1^{pc} (tops lost), जामूत(मि)व S_1^{ac} (tops lost), जीमूर्त्तमिव S_3 • नर्दन्तं] S_2^{pc}R**A**Bh, नर्द्दन्त S_1 (tops lost), नर्द्द(न्तो) S_2^{ac}, नर्द्दन्तो S_3 **9d** °ताननम्] S_1RBh, °ताननः S_2S_3 **9e** वचनं हृष्टः] $S_1A_3A_7$Bh, वचनन्दृष्ट S_2, वचन दृष्ट S_3

कस्य त्वमिह संप्राप्तो बालो देवगृहं शुभम् ।
न जानीषे किमेतच्च स्कन्दस्य सुमहात्मनः ॥ १० ॥
वेश्म देवैः सगन्धर्वैः सयक्षोरगपन्नगैः ।
कृतं दयितमत्यर्थं गणेशैश्चापि पूजितम् ॥ ११ ॥
कुमारो मन्दरं यातः सर्वैः सह गणेश्वरैः ।
रक्षार्थं मामिह स्थाप्य वारयामि ततो हि ते ॥ १२ ॥
तुष्टो ऽस्मि तव रूपेण बलेन वपुषा तथा ।
उपारमस्व तेन त्वां ब्रवीमि सुमहाबल ।
अहं करिष्ये यद्गगनं तथैव पुनरेव हि ॥ १३ ॥
वक्ष्ये देवं च तं सम्यत्त्कदर्थं सूकरेश्वर ।
यथा न कुप्यते तुभ्यं प्रवरं त्वां करोति च ॥ १४ ॥
सनत्कुमार उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वृकः संरक्तलोचनः ।
उवाच कोकवदनमिदं मृगपतिस्तदा ॥ १५ ॥

10a कस्य त्व॰] वध्यत्व॰ R **10d** सु॰] तु R **11a** देवैः सगन्धर्वैः] सदेवैर्गन्धर्वैः R **12a** मन्दरं] मन्दिरं R **13e** यद्गगनं] यद्गङ्गं R **14ab**] रक्षो देवं गुहं सम्यगुदखिद्यकरेश्वरम् R^{ac}, वक्ष्यं देवगृहं सम्यग्वदस्वाद्य मृगेश्वर R^{pc} (i.m.) **14d** प्रवरं त्वां करोति] प्रवरस्तत्करोतु R^{pc}, प्रवरं तत्करोति R^{ac} **15a**] Before this R adds 18a–d. **15c** कोक॰] काक॰ R **15d** ॰पति॰] ॰सुत॰ R

10c जानीषे] A_3, जानीमे A_4, जानीसे A_7 **11a** वेश्म] A_3A_4, वैश्म A_7 • सगन्धर्वैः] A_3A_7, सगंधर्वै A_4 **11c** दयितम॰] च दिवम॰ **A** **12b** सर्वैः सह गणेश्वरैः] ससर्वैर्गणपेश्वरैः **A** **12c** रक्षार्थं] A_3A_7, रक्षार्थ A_4 **13c** उपारमस्व] A_7, उमावमसु A_3A_4 **13d** ॰बल] ॰बलः **A** **14a** च तं] गुहं **A** **14ab** ॰त्त्कदर्थं] A_7, ॰क् तदर्थं A_3A_4 • सूकरे॰] शूकरे॰ A_3A_4, शुकरे॰ A_7 **14c** यथा] तथा **A** • कुप्यते] क्रुध्यते A_3A_7, कृध्यते A_4 **14d** प्रवरं त्वां] प्रसादस्ते **A** **15–17**] om. **A**

13⟨c¹⟩(c²–c⁴, c⁸) S_2 **15**(d⁸) S_2

10a त्वमिह] S_2S_3R**A**Bh, त्वयिह S_1 **10c** ॰मेतच्च] S_1S_2R**A**, ॰मेत च S_3 (unmetrical), ॰मेतत्त्वं Bh (conj.) **11a** वेश्म देवैः] A_3A_4Bh, वेश्म दैवै+:+ S_1, वेश्मन्दैवैस् S_2, वेश्मं देवै S_3 • ॰गन्धर्वैः] $S_1S_2A_3A_7$Bh, ॰गन्धर्वै S_3 **11b** ॰पन्नगैः] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**, ॰पनगैः S_3^{ac} (unmetrical), ॰किन्नरैः Bh (conj.) **11cd** ॰मत्यर्थं गणेशैश्चापि] S_1R**A**, ॰⟨मत्य⟩मत्यर्थङ्गणैश्चापि सु॰ S_2, ॰मत्यर्थ गणैश्चापि सु॰ S_3, ॰मत्यर्थं गणैश्चापि सु॰ Bh **12ab**] S_3 writes this over the two pādas cancelled, possibly 14cd. **12b** सर्वैः] S_1S_2RBh, सर्वै S_3^{pc} **12c** रक्षार्थं] S_1S_2RA_3A_7Bh, रक्षार्थ S_3 • स्थाप्य] S_2S_3R**A**Bh, प्राप्तो S_1 **12d** वारयामि] S_1R**A**Bh, वरयामि S_2S_3 • हि] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, ह S_2^{ac} **13a** ऽस्मि] S_1R**A**Bh, स्मिन् S_2S_3 **13b** वपुषा] S_1R**A**Bh, पुरुषा S_2S_3 **13c** त्वां] S_2R**A**Bh, त्वा S_1S_3 **13d** ॰बल] $S_1^{pc}S_2^{pc}$RBh, ॰बलः $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$ **13f** तथैव] S_1S_2R**A**Bh, तथेव S_3 **14ab** सम्यत्त्कदर्थं] S_2A_7Bh, संम्यक्तवार्थं S_1 (॰म्यक्तवा॰ retraced), सम्यक्कदर्थ S_3^{pc}, सम्यत्त्कदर्थ S_3^{ac} • सूकरेश्वर] $S_1^{pc}S_2^{pc}$, सूकरेश्वरः $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$, शूकरेश्वर Bh **14c** तुभ्यं] S_1S_2R**A**Bh, तुभ्य S_3 **14d** प्रवरं त्वां] S_3^{pc}, प्रवरं त्वा $S_1S_3^{ac}$, प्रवरन्तं S_2, प्रसादं ते Bh (em.) **15d** ॰स्तदा] S_3RBh (conj.?), ॰स्तथा S_1, ॰स्त(था) S_2

न बिभेमि कुमारस्य तव वा पापचेतसः।
बले मम कुमारोऽसौ न तुल्यः सगणेश्वरः॥ १६॥
यद्वो बलं च दर्पं च तत्कुरुध्वमशङ्किताः।
नामावशेषमेतद्वः कर्ताहं वनमन्तशः॥ १७॥
सनत्कुमार उवाच।
ततः स वृक्षमुत्पाट्य हैमं वैडूर्यपल्लवम्।
कोकवक्त्राय चिक्षेप ननाद च यथा वृषः॥ १८॥
ततः प्रहस्य कोकास्यस्तमेवोद्गृह्य पादपम्।
वृकं तं तेन संक्रुद्धः शिरस्यभिजघान ह॥ १९॥
स तेन सुप्रहारेण भ्रमित्वा मण्डलं वृकः।
पपात भूमौ निःसंज्ञो यथा शक्रध्वजो महान्॥ २०॥
ततस्तं पतितं दृष्ट्वा कोकास्यः प्रहसंस्तदा।
बबन्ध पाशैर्बहुभिर्वेश्म चैव प्रवेशयत्॥ २१॥
तं बद्धं पतितं दृष्ट्वा सहायास्तस्य ते मृगाः।
प्रद्रुताः सहसा सर्वे भयार्ता जीवितैषिणः॥ २२॥

16b वा पाप॰] वाक्याप॰ R **16c** बले मम] बलेन मे R **17a** यद्वो] यत्ते R **17b** तत्कुरुध्वम-शङ्किताः] तत् कुरु त्वमशङ्कितः R **17c** नामावशेषमेतद्वः] न मे वेगसमं तद्वः R **17d** वनमन्तशः] बलवत्तरः R **18a–d**] R has this before 15a and repeats it here. **18a** ततः स वृक्षमु॰] R*, स तु वृक्षं समु॰ R **18b** हैमं वैडूर्य॰] हेमवैदूर्य्य॰ RR* **18c** कोक॰] काक॰ RR* **19a** कोकास्य॰] काकास्य॰ R **19b** ॰वोद्गृह्य] ॰वोद्धृत्य R **19c** तं] स R **20d** यथा] य यथा R (unmetrical) **21b** कोकास्यः] काकास्यः R **21d** चैव] तच्च R **22a** तं बद्धं पतितं] पतितं संयतं R

18b हैमं वैडूर्य॰] हेमवैदूर्य॰ A_3A_7, हेमवैडूर्य॰ A_4 **18c** कोकवक्त्राय] काकवल्काय A_3A_4, काकवक्त्राय A_7 **19ab** कोकास्यस्त॰] काकस्य त्व॰ A_3A_4, काकास्यस्त॰ A_7 **19b** ॰मेवोद्गृह्य] ॰मेव गृह्य **A** (unmetrical) • पादपम्] पावकः $A_3A_4A_7^{ac}$?, पा(ह्नव)ः A_7^{pc} **19c** वृकं तं तेन संक्रुद्धः] आचयं{क्षं A_4}तं तेन शूरः A_3A_4, आयान्तं शूकरः तेन A_7^{pc}, आयन्तं तेन च शूरः A_7^{ac} **20c** निःसंज्ञो] निःशंको A_3, निशंको A_4, निःसङ्गो A_7 **21b** कोकास्यः] काकस्य $A_3A_4A_7^{ac}$, काकास्यः A_7^{pc} • ॰संस्तदा] ॰सन्निव **A** **22b** ॰स्तस्य ते] A_3A_4, ॰स्तप्यते A_7

16(a^6–a^8) S_2 **18**(d^6) S_1 **19**(b^1) S_1 **22**(d^3) S_1

17a दर्पं च] $S_1S_2S_3$R, दर्पश्च Bh (em.) **17d** ॰मन्तशः] $S_2^{ac}S_3$, ॰मुत्तमम् S_1^{pc}, ॰मुत्तमः $S_1^{ac}S_2^{pc}$, ॰मन्ततः Bh (conj.?) **18a** ततः] S_1S_2R***A**Bh, तत S_3 (unmetrical) **18b** हैमं] S_2Bh, हे-मं S_1S_3 • वैडूर्यपल्लवम्] $S_1S_2A_4$, वैडूर्यपलवं S_3 (unmetrical), वैदूर्यपल्लवम् Bh **18c** चिक्षेप] S_2S_3RR***A**Bh, विक्षेप S_1 **18d** वृषः] $S_1^{pc}S_2S_3$RR***A**Bh, वृष S_1^{ac} **19ab** कोकास्यस्त॰] $S_1^{pc}S_2S_3^{pc}$Bh, कोकास्य (त)॰ S_1^{ac}, कोकस्यस्त॰ S_3^{ac} **19c** संक्रुद्धः] $S_1^{pc}S_2S_3$RBh, संक्रुद्ध S_1^{ac} **20b** वृकः] S_1R**A**, मृगः S_2S_3Bh **20c** निःसंज्ञो] S_1S_2RBh, निसज्ञो S_3 **20d** यथा] S_2S_3R**A**Bh, य वा S_1 **21a** पतितं] S_1S_2R**A**Bh, पतित S_3 (unmetrical) **21b** कोकास्यः] $S_1^{pc}S_2^{pc}$Bh, कोकास्य $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$ • प्रहसंस्त॰] S_1S_2RBh, प्रहसस्त॰ S_3 **21cd** पाशैर्बहुभिर्वेश्म चै॰] R**A**Bh, पाशैर्बहु-भिर्वेश्मश्चै॰ S_1, पाशैर्बहुभिर्वेश्मञ्चै॰ S_2, पाशै बहुभि वेश्मं चै॰ S_3 **22a** तं बद्धं] S_1S_2**A**Bh, तम्बद्ध S_3 **22c** प्रद्रुताः] S_1^{pc}R**A**, प्रद्रुता $S_1^{ac}S_2S_3$Bh (typo?) **22d** भयार्ता] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, भया(र्ती) S_1^{ac}

अथागात्तेन कालेन गणपैर्बहुभिर्वृतः ।
कार्त्तिकेयो मयूरेण कूजमानेन सानुगः॥ २३॥
तस्य तत्कथयामास कोकवक्त्रो गणेश्वरः ।
वृकं च दर्शयामास पाशैर्बद्धं महाबलम्॥ २४॥
कोकवक्त्र उवाच ।
भगवन्वराहरूपस्य सुतः श्रीमान्वृकः किल ।
हिरण्याक्षो हतो येन दानवो देवकण्टकः॥ २५॥
बभञ्जायं सुदुष्टात्मा सहितो ऽन्यैर्वनं तव ।
ततः पाशैर्मया बद्धः क्रियतामस्य यत्परम्॥ २६॥
स्कन्द उवाच ।
नायं शक्यो मयाद्येह मोक्तुं मृगकुलाधमः ।
मुक्ते वक्तव्यता लोके भविष्यति न संशयः॥ २७॥
देवो मां वक्ष्यते व्यक्तं स्कन्दो भीतो न संशयः ।
यो मुमोच सुतं तस्य वराहस्य कृतागसम्॥ २८॥

23a अथागात्तेन] तथागात्तत्र R **23d** कूजमानेन सानुगः] कूजता पितृमन्दिरात् R **24b** कोक°] काक° R **25** कोकवक्त्र] ककास्य R **25a** °वन्वराह°] °वन् काम° R **26a** बभञ्जायं सु°] बभञ्ज एष R **27a** °याद्येह] °या ह्येव R **27b** °कुलाधमः] °कुलाधमम् R **28a** व्यक्तं] नित्यं R **28c** यो] यन् R **28d** कृतागसम्] कृताशनम् R

24b कोकवक्त्रो] काकवल्को A_3A_4, काकवक्त्रो A_7 **24d** °बलम्] °बलः **A** **25** कोकवक्त्र उवाच] काकवल्क{°क्त्र A_7} उवाच A_3A_7, काकवल्कौवाच A_4 **25a** भगवन्] A_3A_4 (hypermetrical), भवन् A_7 **25b** सुतः] तस्य **A** • किल] सुतः **A** **25d** दानवो] दैत्यपो A_3A_7, दैत्ययो A_4 **26a** सु°] स **A** **26b** °र्वनं] A_3, °र्बलं A_4A_7 **26c** बद्धः] A_3A_7, बद्ध A_4 **26d** यत्परम्] A_3A_4, तत्परं A_7 **27a** °याद्येह] °या त्वेह **A** **27b** मृग°] स्यात्तु **A** **27c** मुक्ते वक्तव्यता] मुक्तेन{°व A_4} तु व्यथा A_3A_4, मुक्ते वक्तव्य⟨त⟩था A_7 **28a** देवो मां] देवानां $A_3A_7^{ac}$, देवा मां $A_4A_7^{pc}$ • वक्ष्यते व्यक्तं] व{र° A_4}क्षते नूनं **A** **28c** यो] यत् **A** • सुतं] A_7, युतं A_3A_4 **28d** कृतागसम्] A_7?, कृतागमं A_3A_4

24(d^2–d^3) S_1 **27**(b^8) S_1

23a कालेन] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, कालैन S_1^{ac} **23b** गणपैर्] S_1S_2R**A**Bh, गणेपै S_3 **24d** पाशैर्] S_1S_2R**A**Bh, पाशै S_3 **25a** भगवन्] S_1S_3RA_3A_4Bh (hypermetrical except R), भगवान् S_2 (hypermetrical) **25b** सुतः] $S_1^{pc}S_2S_3$RBh, सुत S_1^{ac} • किल] S_2S_3RBh, किलः S_1 **25d** °कण्टकः] S_2S_3R**A**Bh, °कण्टः S_1 (unmetrical) **26a** बभञ्जायं] $S_1^{pc}S_2$**A**Bh, बभञ्जयं S_1^{ac}, ब-भंजयं S_3 • °दुष्टात्मा] S_2S_3R**A**Bh, °दृष्टात्मा S_1 **26b** ऽन्यैर्वनं तव] $S_2^{pc}S_3$RA_3Bh, न्दैर्वनन्तव S_1, न्यैर्वनन्ततः S_2^{ac} **26c** पाशैर्] S_1S_2R**A**Bh, पाशै S_3 • बद्धः] $S_1S_2^{pc}$RA_3A_7Bh, बद्ध $S_2^{ac}S_3$ **26d** °तामस्य] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, °तां मस्य S_1^{ac} **27c** वक्तव्यता] $S_1S_2S_3^{pc}$RBh, वक्तव्यतां S_3^{ac} **27d** संशयः] $S_1S_2S_3$R**A**, संशय Bh (typo) **28a** मां] S_2S_3R$A_4A_7^{pc}$Bh, मा S_1 • वक्ष्यते] S_2S_3RBh, लक्ष्यते S_1 **28d** कृतागसम्] $S_1^{pc}S_2S_3A_7$?Bh, कृतागमम् S_1^{ac}

उक्तो गतश्चाहमद्य स्थाणुना परमात्मना।
मा क्षमेथा वराहस्य तनुं त्वां सो ऽह्वयेद्युधि॥ २९॥
इयं च मम तेनाद्य शक्तिर्दत्तातिभास्वरा।
संवर्तिकेति विख्याता सर्वास्त्रबलनाशनी॥ ३०॥
सो ऽयं दुरात्मा दुर्वृत्तः सर्वलोकप्रबाधकः।
गृह्यतां बध्यतां चैव क्षिप्रमाविष्कृतं बलात्॥ ३१॥
सनत्कुमार उवाच।
तत एनं बहिः सर्वे स्कन्दस्य गणनायकाः।
बद्ध्वा बहुविधैः पाशैर्यातयन्त सहस्रशः॥ ३२॥
स यात्यमानो दुःखार्तो विललाप यथा नरः।
निरयस्थो दुराचारः कर्मभिः स्वैः सुपाशितः॥ ३३॥
तं यात्यमानं संदृश्य नारदः सुमहातपाः।
गत्वा न्यवेदयत्तस्य वराहस्यामितात्मनः॥ ३४॥

29a उक्तो] उक्त्वा R • गतश्चा°] गतस्त्वा° R **29c** मा क्षमेथा] मोक्षसेथा R **29d** तनुं] यदि R • ऽह्वयेद्] ऽवयेद् R **30b** °र्दत्तातिभास्वरा] °र्दुर्गा{⏑̱ ⏑̱ R^{ac}}भिभासुरा R **30d** °नाशनी] °नाशिनी R **31b** सर्व°] सुर° R **31d** °माविष्कृतं] °माकृष्यतां R **32–38**] om. R^{ac}, R^{pc} written i.m. **32cd** °शैर्यातयन्त] °शैः पातयन्तः R^{pc} **33a** यात्यमानो] पात्यमानो R^{pc} **33d** °पाशितः] °पूरितः R^{pc} **34a** यात्यमानं] पात्यमानं R^{pc} **34d** °स्यामितात्मनः] °स्य महात्मनः R^{pc}

29a °श्चाहमद्य°] °श्च हेमश्च **A** **29c** मा क्षमेथा] मोक्षयेथा A_3A_4, मोक्षमेथा A_7 **29d** तनुं त्वां सो ऽह्वयेद्युधि] युधे हिंसा ह्व{ह° A_4}येद्यदि **A** **30b** °र्दत्तातिभास्वरा] °र्दत्ता हि भासुरा **A** **30c** संवर्तिकेति] संवर्त्तकेति **A** **30d** °नाशनी] °नाशिनी **A** **31b** °प्रबाधकः] A_7^{pc}, °प्रधारकः A_3A_4, प्रधाक⏑̱ः A_7^{ac} **31c** बध्यतां] युध्यतां **A** **31d** °माविष्कृतं] °माकृष्यतां **A** **32b** °नायकाः] A_3A_7, °नायकः A_4 **32c** बद्ध्वा] बद्धा **A** **32d** °र्यातयन्त] °र्घातयन्तः **A** **33a** यात्यमानो] मार्यमानो{°णो A_4} **A** • दुःखार्तो] A_4A_7, दुखार्त्तो A_3 **33cd–34**] om. **A**

29(c^3, d^3) S_1 **32**(d^4) S_1 **33**(c^5) S_2, (c^7–c^8, d^2) S_3

29c क्षमेथा] $S_1^{pc}S_2S_3$Bh, क्षयेथा S_1^{ac} **29d** तनुं त्वां सो] S_3, तनु(त्का) सो S_1^{pc}, तनु – सो S_1^{ac}, तनुं त्वसो S_2^{pc}, तनुं त्वा सो S_2^{ac}, तनुं त्वासौ Bh (em.) • °द्युधि] $S_1S_2S_3$R, °द्यदि Bh **30a** इयं च] S_2S_3R**A**Bh, इमञ्च S_1 **30b** शक्तिर्] S_1S_2R**A**Bh, शक्ति S_3 • °भास्वरा] $S_1S_2S_3^{pc}$Bh, (°दा)स्वरा S_3^{ac} **30c** संवर्तिकेति] S_2S_3RBh, संवर्त्तकेति S_1 **31a** सो] S_2S_3R**A**Bh, यो S_1 • दुरात्मा] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, दुरात्म S_1^{ac} **31b** °लोक°] S_1S_2R**A**Bh, °लोकक° S_3 (unmetrical) **31c** °तां बध्यतां] S_1S_2R, °ताम्बद्ध्यता S_3, °तां वध्यतां Bh **31d** °माविष्कृतं] S_2Bh, °माविष्कृतां S_1, °माविष्कृत S_3 (unmetrical) **32a** बहिः] $S_1S_2R^{pc}$**A**Bh, बहि S_3 (unmetrical) **32b** °नायकाः] $S_2S_3R^{pc}A_3A_7$Bh, °नायका S_1 **32cd** पाशैर्यातयन्त स°] S_1Bh, पाशैर्यातन्तस्स° S_2, पाशै यातयन्त स° S_3 **33a** दुःखार्तो] $S_1S_2R^{pc}A_4A_7$Bh, दुःखार्त्तो S_3 **33d** स्वैः] $S_1S_2R^{pc}$Bh, स्वै S_3 • °पाशितः] S_2S_3Bh, °पातितः S_1 **34a** यात्यमानं] $S_1S_2^{pc}S_3$Bh, यात्यमानां S_2^{ac} **34b** °महातपाः] $S_1S_2^{pc}R^{pc}$Bh, °महातपा $S_2^{ac}S_3$ **34c** न्यवेदयत्] $S_2S_3R^{pc}$Bh, निवेदयत् S_1

एष पुत्रो वृकस्तुभ्यं बद्धः पाशैरनेकशः।
यात्यते कार्त्तिकेयस्य किंकरैर्दुष्कृती यथा॥ ३५॥
न नाम तव देवस्य लोकार्थायोद्यतस्य च।
करोति संनतिं स्कन्दो बालभावान्निरानमः॥ ३६॥
अथवा स्वबलं स्कन्दो मन्यते बलवत्तरम्।
त्वत्तो ऽत्मनस्ततः पुत्रं तव पाशैर्बबन्ध ह॥ ३७॥
तद्यावदेव तं नासौ प्रमापयति देवप।
तावदेव भवान्गत्वा विमोचयतु माचिरम्॥ ३८॥
सनत्कुमार उवाच।
नारदस्य वचः श्रुत्वा वराहो नन्दिवर्धनः।
जीमूत इव कालान्ते ननाद रुषिताननः॥ ३९॥
तस्य क्रोधात्तदा वह्निर्नेत्राभ्यामतिदीप्तिमान्।
निश्चक्राम जगत्सर्वं संहरन्निव तेजसा॥ ४०॥

35c यात्यते] पात्यते R^{pc} **36b** लोकार्थायोद्यतस्य] लोकस्याप्युद्यतस्य R^{pc} **36c** करोति] अकरोत् R^{pc} **36d** °न्निरानमः] °न्निरामयः R^{pc} **37ab**] om. R^{pc} **37cd** त्वत्तो ऽत्मनस्ततः पुत्रं तव] दुरात्मानं तव सुतं येन R^{pc} **38a** °देव] °देवं R^{pc} **38d** विमोचयतु] विलम्बयतु R^{pc} **39c** कालान्ते] कल्पान्ते R **40b** °र्नेत्राभ्याम°] °र्गत्वा तान° R

35a Before this **A** adds नारद उवाच। • वृकस्तु°] A_3A_4, वृकोस्तु° A_7 **35b** °रनेकशः] °रनेकधा **A** **35c** यात्यते] आर्द्यते **A** **35d** किंकरैर्] A_7, किकरैर् A_3, किंकरै A_4 **36a** नाम] A_7, नाय A_3, नाप A_4 **36b** लोका°] कोका° **A** **36c** करोति] अकरोत् **A** • संनतिं] सयति A_3, सपति A_4, सयतिं A_7 **36d** °न्निरानमः] °न्निरात्मवान् **A** **37a** अथवा स्वबलं] अथास्य भुवनं **A** **37cd** ऽत्मनस्ततः पुत्रं तव] न्यूनं तव सुतं येन **A** **38ab**] तस्मादन{तस्मा+त्+दलं A_7}वरश्चासौ न नाशयति देवयः{°पः A_7} **A** **38c** °न्गत्वा] °न्स त्वान् स त्वा A_3 (unmetrical), °न्स त्वा A_4A_7 **38d** विमोचयतु] A_7, तं विमोचय A_3A_4 **39c** कालान्ते] घर्मान्ते **A**

36(d[1]–d[5]) S_2 **38**(d[2]) S_1, (a[8]) S_2 **39**(c[1]) S_1

35a वृकस्तु°] $S_1S_2R^{pc}A_3A_4$Bh, वृक तु° S_3 **35b** बद्धः] $S_2S_3^{pc}R^{pc}$**A**Bh, बन्धः S_1, बद्ध S_3^{ac} **35d** किंकरैर्] $S_1S_2R^{pc}A_7$Bh, किङ्करै S_3 **36b** लोकार्थायो°] S_2S_3Bh, लोकार्थीयो° S_1 • च] $S_2S_3R^{pc}$**A**Bh, ह S_1 **36c** संनतिं] S_1R^{pc}Bh, सन्नति S_2, सन्ततिं S_3^{pc}, सन्नति S_3^{ac} **36d** °न्निरानमः] $S_2S_3^{pc}$, °न्निरामनः S_1, निरानमः S_3^{ac}, °च्च रोषतः Bh (conj.) **37a** स्वबलं] S_1S_3, स्वबल S_2, स्वमलं Bh (conj.) **37b** बलवत्तरम्] $S_1S_2^{pc}S_3$**A**Bh, बलत्तरम् S_2^{ac} (unmetrical) **37c** त्वत्तो] S_2S_3**A**Bh, तत्वो S_1 **37cd** पुत्रं तव] S_1Bh, पुत्रंस्तव S_2, पुत्रस्तव S_3^{pc}, पुत्रस्तंव S_3^{ac} **37d** पाशैर्] $S_1S_2R^{pc}$**A**Bh, पाशै S_3 **38a** तं नासौ] $S_1S_2S_3^{pc}R^{pc}$Bh, तनासौ S_3^{ac} (unmetrical) **38b** देवप] $S_2^{ac}S_3R^{pc}$Bh, देवपः $S_1S_2^{pc}$ **38d** विमोचयतु] $S_2S_3A_7$Bh, वि(मो)चयितु S_1 **38d** °चिरम्] S_1S_3R**A**Bh, °चिरन् S_2 **39c** जीमूत] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, जीत S_2^{ac} (unmetrical) • कालान्ते] $S_1^{pc}S_2S_3$Bh, कान्त S_1^{ac} (unmetrical) **39d** ननाद] S_2S_3R**A**Bh, ननार⟨दः⟩ S_1 • रुषिता°] $S_1S_2S_3$R**A**, रूषिता° Bh (conj.?) **40a** वह्निर्] S_1S_2R**A**Bh, वह्नि S_3 **40b** °दीप्तिमान्] S_2S_3R**A**Bh, °दीप्तवान् S_1 **40d** संहरन्नि°] $S_1^{pc}S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, संहर(न्ति) S_1^{ac}, संहरनि° S_3^{ac} (unmetrical)

उत्थाय चासनाद्देवः सहसैवानिरीक्षणः ।
प्रतस्थे शिखरं दिव्यं गौर्या मृगपतिः स्वयम् ॥ ४१ ॥
स कम्पयन्महीं सर्वां स्तूयमानो महात्मभिः ।
उत्पातान्भयदान्पश्यञ्जगामाविनिवारितः ॥ ४२ ॥
गच्छतस्तस्य देवस्य पन्थानं भुजगो ऽच्छिनत् ।
दंष्ट्रा च वृक्षमापात्य पपात धरणीतले ॥ ४३ ॥
रुधिरं चास्रवद्वक्त्राद्धृदयं च प्रवेपत ।
भयं चास्याभवत्तत्र वेगो येनाभिहन्यते ॥ ४४ ॥
वायवः प्रतिलोमाश्च उरसा चापतद्भुवि ।
स्वेदश्चास्य प्रियं स्मृत्वा तदात्यर्थमजायत ॥ ४५ ॥
एतांश्चान्यांश्च बहुश उत्पातान्भयसूचकान् ।
अनादृत्य मृगेन्द्रो ऽसौ जगामैव महाबलः ॥ ४६ ॥

41a ॰नाद्देवः] ॰नात् क्रूरः R **41b** सहसैवानि॰] सहसैव नि॰ R **41c** प्रतस्थे शिखरं] प्रतापण्णि-खरं R **41d** गौर्या] गर्जन् R **42a** स कम्पयन्महीं सर्वां] अरद्धयन्निव महीं R **42d** ॰माविनि॰] ॰मासनि॰ R **43c** ॰मापात्य] ॰मासाद्य R **44b** ॰द्धृदयं च प्रवेपत] ॰द्व्यजायत्तस्य वेपथुः R **44c** ॰त्तत्र] ॰त्तस्य R **45b** उरसा चापतद्भु॰] रजसो चापतन्भु॰ R^{pc}, रजसा चापतद्भु॰ R^{ac} **45cd**] om. R^{pc}, स्नेहश्चास्य प्रियं श्रुत्वा तदाकृन्नमहाय च R^{ac} **46a** बहुश] बहुधा R **46c** अनादृत्य] अनाहतो R **46d** ॰मैव] ॰मैवं R

41a ॰द्देवः] ॰देव **A** **41b** सहसैवानिरी॰] सहसा दुर्निरी॰ **A** **42c** ॰न्भयदान्] ॰न् शतशः **A** **42d** ॰माविनि॰] A_3A_7, ॰म विनि॰ A_4 **43c** ॰मापात्य] ॰मासाद्य **A** **44a** ॰द्वक्त्राद्धृ॰] $A_3A_7^{pc}$, ॰द्वक्त्रा हृ॰ $A_4A_7^{ac}$ **44b** प्रवेपत] प्रवेपते A_3A_7, प्रवेयते A_4 **44d** येनाभि॰] येन वि॰ **A** **45b** उरसा चापतद्भु॰] तव सापपतत् भु॰ A_3A_4, तव+⏓+पपतत् भु॰ A_7 **45c** स्वेदश्चा॰] स्नेहश्चा॰ A_3A_7, स्नेहंश्चा॰ A_4 **45d** ॰दात्यर्थ॰] A_7, ॰दात्यथ॰ A_3A_4 **46b** ॰तान्भयसूचकान्] ॰तानद्भुतान् स्वकान् A_3A_4, ॰तान् भूतलांशुकान् A_7 **46c** अनादृत्य] अनाहत्य **A**

41(a^7–a^8) S_1 **42**(b^8) S_1 **43**(a^6, b^1–c^1, d^6–d^8) S_1 **46**(d^6) S_1

41a चासनाद्देवः] $S_1S_2^{pc}$Bh, चासनाद्देव S_2^{ac}, वासनादेव S_3 **41b** सहसैवानिरी॰] S_1, सहसैवान्निरी॰ S_2, सहसैवांनिरी॰ S_3, सहसैवोन्निरी॰Bh (em.) **41d** गौर्या] S_1**A**Bh, गोय्या S_2S_3 • ॰पतिः] S_2^{pc}R**A**Bh, ॰पतिं S_1, ॰पति $S_2^{ac}S_3$ **42a** कम्पय॰] S_2S_3**A**Bh, कम्प॰ S_1 (unmetrical) • ॰न्महीं सर्वां] S_1S_2**A**Bh, ॰न्मही सर्वा S_3 **42cd** ॰न्भयदान्पश्यञ्ज॰] R, ॰म्भयदा⟨–⏓⟩+पश्य+ञ्ज॰ S_1, ॰नुत्थितान्पश्यन्ज॰ S_2, ॰नुच्छितान्पश्य ज॰ S_3^{pc}, ॰नुच्छतान्पश्य ज॰ S_3^{ac}, ॰नुत्थितान् पश्यन् ज॰ Bh **42d** ॰माविनि॰] $S_1A_3A_7$Bh, ॰म विनि॰ S_2S_3 **43a** गच्छतस्त॰] S_2R**A**Bh, गच्छन्ते त॰ S_1, गच्छत+त+ S_3 **43b** पन्थानं] S_3R**A**Bh, (पन्थाना) S_1 (anusvāra possibly lost), पन्थानां S_2 • ऽच्छिनत्] S_2S_3R**A**Bh, (च्छिता)न् S_1 (tops lost) **43c** दंष्ट्रा] S_1S_2R**A**Bh, द्रंष्टा S_3 • ॰मापात्य] S_2S_3, ॰मापत्य S_1(retraced)Bh **44ab** चास्रवद्वक्त्राद्धृ॰] $S_1A_3A_7^{pc}$Bh, वाश्रवद्वक्त्राद्धृ॰ S_2, चास्रवद्वक्त्रा हृ॰ S_3 **44b** च प्रवेपत] Bh (em.?), चाप्रवेपत S_1^{pc}, चाप्रवेपतः S_1^{ac}, च प्रवेपतः S_2S_3 **44c** भयं] S_1S_2R**A**Bh, भय S_3 **44d** येना॰] S_2S_3RBh, येता॰ S_1 **45a** ॰लोमाश्च] S_2S_3R**A**Bh, ॰लोमाच्च S_1 **45c** स्वेदश्चा॰] conj., स्वेहश्चा॰ S_1, स्नेहश्चा॰ S_2Bh, स्वेह चा॰ S_3^{pc}?, स्नेह चा॰ S_3^{ac}? • प्रियं] S_3R^{ac}**A**, प्रियां S_1S_2Bh **45d** तदा॰] $S_1S_2^{pc}S_3R^{ac}$**A**Bh, त–ा॰ S_2^{ac} • ॰मजायत] $S_1^{pc}S_2^{pc}S_3$**A**Bh, ॰मजायतः S_1^{ac}, ॰मजा⟨त⟩+य+त S_2 **46a** ॰श्चान्यांश्च] $S_1S_2S_3$R**A**, ॰श्चान्यान् सु॰ Bh (conj.) **46b** उत्पातान्] $S_1^{pc}S_2$R**A**Bh, उत्पाताम् S_1^{ac}, उत्पाता S_3 • ॰सूचकान्] S_1RBh, ॰सूचकाम् S_2, ॰सूचकां S_3 **46c** मृगेन्द्रो] S_1S_2R**A**Bh, मृगेद्रो S_3 **46d** जगामैव] $S_1^{pc}S_2S_3$**A**Bh, ⏓गामैव S_1^{ac}

तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य निमित्तानि च सुव्रत।
पूजां सज्जामकुर्वन्त देवलोके दिवौकसः॥ ४७॥
स सिद्धसंघैरनुगम्यमानो यक्षैश्च गन्धर्वमहोरगैश्च।
रक्षोगणैश्चारणकिंनरैश्च जगाम गौरीशिखरं महात्मा॥ ४८॥

इति स्कन्दपुराणे नवोत्तरशततो ऽध्यायः॥ १०९॥

47c सज्जा°] सर्वा° R^{pc}, संज्ञा° R^{ac} **48c** रक्षोगणैश्चारण°] विद्याधरैश्चोरग° R **Col.** इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे ऽध्यायः R

47c सज्जामकुर्वन्त] च समकुर्वंस्तु A_3A_4, च समकुर्वन्त A_7 **47d** देव°] तदा **A** **48c** °णैश्चारणकिन्नरैश्च] °णैः किन्नरचारणैश्च **A** **48d** महात्मा] महाबलः **A** **Col.** इति{इति श्री° A_4, ओं॥ इति श्री° A_7}स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे वराहप्रयाणो नाम शतमष्टोत्तरं **A**

47(b⁷)⟨b⁸⟩ S_2

47b निमित्तानि] S_1S_2R**A**Bh, निमितानि S_3 • सुव्रत] R**A**Bh, सुब्रत S_1, सु(व्र)⏑̱ S_2, सुव्रतः S_3 **47c** सज्जा°] S_1S_2Bh, सजा° S_3 • °मकुर्वन्त] $S_1S_2S_3$RA_7, °मकुर्वन्ते Bh (em.) **47d** देवलोके] $S_1S_2S_3$R, देलवोके Bh (typo) **48c** रक्षो°] $S_1S_2S_3^{pc}$**A**Bh, रक्षोय° S_3^{ac} (unmetrical) • °किंनरैश्च] S_1S_2RBh, °किनरैश्च S_3 (unmetrical) **48d** महात्मा] S_2S_3RBh, महात्मा इति S_1 (इति part of col.) **Col.** ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे वृकबन्धे आध्याय १६३ (in letter numerals)॥ ⊙ S_1, स्कन्दपुराणे नवोत्तरशतो ध्यायः॥ S_2, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः १११ (in letter numerals)॥ S_3, इति स्कन्दपुराणे वृकबन्धो नाम नवोत्तरशतो ध्यायः Bh

दशोत्तरशतो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।
विनिर्गम्य कुमारो ऽपि रम्यात्स्वभवनात्तदा ।
रराम गणपैः सार्धं क्रीडनैर्बहुभिः शुभैः ॥ १ ॥
आनयामास तं चापि वराहस्य सुतं प्रभुः ।
वृकं विमुच्य पाशैश्च उत्ससर्ज हसन्विभुः ॥ २ ॥
उत्सृष्टं धावमानं च पुनर्जग्राह वेगितम् ।
पुनरेवोत्सृजच्चैनं जग्राह च पुनः पुनः ।
एवं रराम तेनासौ वराहो ऽभ्यागमच्च तम् ॥ ३ ॥
शिलां गृहीत्वा महतीं संक्रुद्धो ऽन्तकसंनिभः ।
चिक्षेप कार्त्तिकेयाय नादयञ्जलदो यथा ॥ ४ ॥
तामापतन्तीं बहुधा नदन्तीं विहायसा मृत्युसमानरूपाम् ।
जग्राह वेगेन महातिवेगां कोकामुखः प्रज्वलितामिवोल्काम् ॥ ५ ॥

1b ॰भवनात्] ॰भुवनात् R **1d** क्रीडनैर्] क्रीडन्तं R **2c** पाशैश्च] पाशैस्तु R **3a** धावमानं च] नादमानञ्च R **3b** वेगितम्] वेगितः R **3c** ॰वोत्सृजच्चै॰] ॰वोत्सृजश्चै॰ R **3f** ऽभ्यागमच्च तम्] ऽथागमद्धृतम् R^{pc}, थागम(द्ध)तम् R^{ac} **4d** नादयञ्ज॰] ननाद ज॰ R **5b** मृत्यु॰] गृह्य R **5cd** वेगेन महतीवेगां कोकामुखः] वेगान्महतो ऽतिवेगां लोको{॰का॰ R^{ac}}न्मुख॰ R

1b रम्यात्] A_3A_4, रम्यां+त्+ A_7 **1c** गणपैः] स गणैः **A** **1d** क्रीडनैर्] A_3A_7, क्रीडनैःर् A_4 **2b** प्रभुः] A_7, प्रभुं A_3A_4 **2d** हसन्विभुः] हसन्निव **A** **3b** वेगितम्] वेगिनं **A** **3c** ॰वोत्सृजच्चै॰] ॰वासृजच्चै॰ **A** **4c** कार्त्तिकेयाय] A_3A_7, कात्तिकेयाय A_4 **5a** नदन्तीं] A_4A_7, नदंती A_3 **5c** ॰वेगां] ॰वेगं **A** **5d** कोकामुखः] A_4, कोकामुख A_3A_7 • ॰वोल्काम्] A_7^{ac}, ॰वोक्षां A_3A_4, ॰वो –ं A_7^{pc}

Manuscripts available for this chapter: S_1 photos 4.10b (f. 168^r), 4.11a (f. 168^v); S_2 exposures 117b–118b (f. 152^r–153^r); S_3 f. 168^r–168^v; R f. 183^v–184^r; A_3 f. 110^r–110^v; A_4 f. 155^r–156^r; A_7 f. 156^r–157^r.
3(f^8) S_2

1a विनिर्गम्य] S_1R**A**Bh, विनिगम्य S_2S_3 **1b** रम्यात्] $S_1^{pc}S_2RA_3A_4$Bh, रम्यत् S_1^{ac}, रम्या S_3 **1c** गणपैः सा॰] S_1RBh, गणवैस्सा॰ S_2, गणवै सा॰ S_3 **1d** क्रीडनैर्] $S_2A_3A_7$Bh, क्रीडतैर् S_1, क्रीडनै S_3 **2a** तं चा॰] S_1R**A**Bh, तच्चा॰ S_2, त चा॰ S_3 (unmetrical) **2b** वराहस्य] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, वहाहस्य S_2^{ac} **2cd** पाशैश्च उ॰] S_1**A**, पाशैश्चरु॰ S_2S_3, पाशेभ्य उ॰ Bh (conj.) **2d** ॰सन्विभुः] S_2S_3RBh, ॰सं प्रभुः S_1 **3a** धावमानं च] $S_1^{pc}S_2S_3$**A**Bh, वावमानञ्च S_1^{ac} **3b** पुनर्] S_1S_2R**A**Bh, पुन S_3 • वेगितम्] $S_1^{pc}S_2S_3$Bh, वे(ति)तम् S_1^{ac} **3c** ॰वोत्सृजच्चैनं] S_2Bh, ॰वोत्सृजच्चैव S_1, ॰वोत्सृज चैन S_3 (unmetrical) **3d** जग्राह] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, ज(वा)ह S_2^{ac} • पुनः पुनः] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, पुन पुनः S_3^{ac} (unmetrical) **3f** वराहो] S_1S_2R**A**Bh, वराहे S_3 • ऽभ्यागमच्च तम्] S_2**A**Bh, भ्यागतन्धतम् S_1, भ्यागम च तं S_3 (unmetrical) **4a** शिलां] S_1S_2R**A**Bh, शिला S_3 • महतीं] S_1S_2R**A**Bh, महती S_3 **4b** संक्रुद्धो] S_1S_2R**A**Bh, सक्रुद्धो S_3 **4c** कार्त्तिकेयाय] $S_2S_3RA_3A_7$Bh, कार्त्तिकेयञ्च S_1 **5a** तामा॰] S_1R**A**Bh, तमा॰ S_2S_3 **5a** बहुधा] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, बहु(वा) S_1^{ac} • नदन्तीं] $S_2S_3RA_4A_7$Bh, नदन्ती S_1 **5b** ॰रूपाम्] S_1S_2R**A**Bh, ॰रूपा S_3 **5d** ॰ज्वलितामि॰] R**A**Bh, ॰ज्वलितां मि॰ S_1, ॰ज्वलितानि॰ S_2S_3 • ॰वोल्काम्] $S_2S_3RA_7^{ac}$Bh, ॰वोल्कान् S_1

ततश्चक्रं सहस्रारं युगान्ताग्निसमप्रभम् ।
शिलाग्रहणव्यग्राय गणाय व्यसृजत्प्रभुः ॥ ६ ॥
तदन्तकप्रतीकाशं चक्रं सर्वसुरारिहम् ।
विवेश न गणं तूर्णं ततस्तद्व्यनिवर्तत ॥ ७ ॥
तन्निवृत्तं पुनश्चक्रमकृत्वा कार्यमुज्ज्वलम् ।
न जग्राह तदा विष्णुरवमेने च तत्तदा ॥ ८ ॥
तत्तदानर्चितं तेन चक्रं दानवघातिना ।
विष्णुना प्रययौ क्षिप्रं स्वमेव भवनं प्रति ॥ ९ ॥
तस्मिंश्चक्रे तदा याते भगवान्नन्दिवर्धनः ।
वृक्षमुत्पाट्य वेगेन कुमारमभिजघ्निवान् ॥ १० ॥
अगण्य तं प्रहारं तु भगवाननलात्मजः ।
शक्तिं संवर्तिकां क्रोधाच्चिक्षेप च ननाद च ॥ ११ ॥

7a तद॰] तम॰ R **7cd**] व्यानदत्स गणः शम्भोस्तत एत न्यवर्त्तत R **9a** तत्तदा॰] तन्तदा॰ R **9b** ॰घातिना] ॰घातिनम् R **9c** क्षिप्रं] विप्र R **9d** भवनं] भुवनं R **11a** अगण्य तं] अपश्यत्तं R

6a सहस्रारं] सहस्राक्षं **A** **6d** गणाय व्य॰] गणपाया॰ **A** **7a** तद॰] तम॰ **A** **7cd**] न विवेश गणं शम्भोस्ततो गत्वा निवर्त्तत{॰तः A_3} **A** **8a** पुनश्च॰] तत्र च॰**A** **8cd** विष्णुरवमेने] विष्णु वधमेने A_3A_4, विष्णुर्वव{॰धं A_7^{ac}}मेने A_7 **9a** तत्तदानर्चितं तेन] तत्तदानिश्चितं तेन A_3, तत्तंदाश्चितं तेन A_4 (unmetrical), तत्तदानर्च्चितस्तेन A_7 **9b** ॰घातिना] ॰घातिनं **A** **10a** याते] A_7, जाते A_3A_4 **10d** ॰जघ्निवान्] A_7^{pc}, ॰जग्मिवान् $A_3A_4A_7^{ac}$ **11a** अगण्य] A_3A_7, आगत्य A_4 **11b** ॰ननलात्मजः] ॰न् शैलजात्मजः **A** **11cd** क्रोधाच्चि॰] A_3A_7, क्रोधात् वि॰ A_4

6(c[1]–c[6]) S_2 **7**⟨a[1]–a[3]⟩(a[4]) S_1 **9**(d[8]) S_1

6a ततश्चक्रं] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, ⟨तश्चश्च⟩ततश्चक्रं S_3 • सहस्रारं] S_1S_2RBh, सहसार S_3 (unmetrical) **6c** शिलाग्रहणव्यग्राय] S_2S_3R**A**, शिलाग्रहणदक्षाय S_1^{pc}, शिलाग्रहणः ⏓ ⏓ ⏓ S_1^{ac}, विनायकस्याव्यग्राय Bh (conj.?) **6d** व्यसृज॰] S_1S_2RBh, च्यसृज॰ S_3 **7a** तद॰] em. Bh, तम॰ S_2S_3 **7b** ॰सुरारिहम्] R**A**Bh, ॰सुरारिणुत् S_1, ॰सुरारिघम् S_2, ॰सुरारिघं S_3 **7c** न] conj., स॰ $S_1S_2S_3^{pc}$Bh, सस॰ S_3^{ac} (unmetrical) **7cd** गणं तूर्णं] em., ॰गणन्तुर्ण्णन् S_1, ॰गणस्तूर्ण्णन् S_2, ॰गणस्तूर्ण्ण S_3, ॰गणस्तूर्णं Bh **7d** ॰द्व्यनिवर्तत] S_2S_3, ॰द्व्यतिवर्त्तत⟨ः⟩ S_1, ॰द्विन्यवर्तत Bh (em.?) **8a** तन्निवृत्तं] $S_1S_2^{pc}S_3^{pc}$R**A**Bh, त(न्ना)वृतं S_2^{ac}, तनिवृत्तं S_3^{ac} **8ab** ॰श्चक्रम॰] RBh (em.?), ॰श्चक्रम्म॰ S_1, ॰श्चक्रं म॰ S_2S_3 **9b** चक्रं] S_1S_2R**A**Bh, चक्र S_3 **9d** स्वमे॰] $S_1^{pc}S_2S_3$R**A**Bh, स्वयमे॰ S_1^{ac} (unmetrical) • भवनं प्रति] S_1S_3**A**Bh, भवम्प्रम्प्रति S_2 (unmetrical) **10b** भगवान्] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, भगवा S_3^{ac} **11a** अगण्य] $S_1^{pc}S_2S_3A_3A_7$Bh, अरण्य S_1^{ac} • तं] S_1S_2R**A**Bh, त S_3 **11c** शक्तिं] S_1S_2R**A**Bh, शक्ति S_3 • संवर्तिकां] R**A**Bh, सम्वर्षिकां S_1, सम्वर्त्तकां S_2, सम्वर्त्तकं S_3 **11cd** क्रोधाच्चि॰] S_1S_2RA_3A_7Bh, क्रोधा चि॰ S_3

सा दहन्तीव तेजांसि नदन्ती बहुधा तदा।
हन्तुं वराहं प्रययौ शक्तिर्विद्युदिवाशुगा॥ १२॥
तामापतन्तीं वेगेन भगवान्नन्दिवर्धनः।
जघानास्त्रैर्बहुविधैर्नादयन्सिंहराडिव॥ १३॥
तानि सा भस्मसात्कृत्वा शक्तिः संवर्तिका शुभा।
विवेश हृदयं तस्य कामिनीव दृढं प्रिया॥ १४॥
स तया भिन्नहृदयो योगेन परमेण ह।
योगीव देहं संत्यज्य देहेनान्येन तस्थिवान्॥ १५॥
सो ऽन्यद्देहं समास्थाय पौराणं सुरसत्तमः।
देवैः सर्वैः परिवृतो जगाम भवमन्दिरम्॥ १६॥
तत्रापश्यन्महादेवं जटामुकुटधारिणम्।
चन्द्रलेखांशुजालौघनिरस्ततिमिरोत्करम्॥ १७॥

12a सा दहन्ती॰] सादयन्ती॰ R **14a** तानि सा] तमस्त्रं R^{pc}, अनिशं R^{ac} **15a** तया] तय R **15d** तस्थिवान्] भक्तिमान् R **16a** ऽन्यद्देहं] ऽन्यं देहं R **16b** पौराणं] यौवनं R **17d** ॰निरस्त॰] ॰निभं सु॰ R

12a सा दहन्तीव] सादयंति च A_3A_4, सा दहन्ती च A_7 **13a** ॰मापतन्तीं] A_3A_7, ॰मापतंति A_4 **14b** संवर्तिका] A_3A_4, शम्वर्त्तिकां A_7 **14d** दृढं प्रिया] दृढप्रियं A_3A_7, दृढं प्रियं A_4 **15c** देहं] A_3A_7, देह A_4 **15d** देहेना॰] A_3, देहिना॰ A_4A_7 • तस्थिवान्] संस्थितः **A** **16a** सो ऽन्यद्देहं] योग्यदेहं **A** **16b** पौराणं] पौराणां **A** • सुरसत्तमः] सुरसत्तम **A** **16c** परिवृतो] A_3A_7, परिवृतै A_4

12$(b^{1}–b^{6})\langle b^{7}–d^{1}\rangle(d^{2}–d^{4})$ S_1 **15**$(a^{1}–a^{8})\langle b^{1}–c^{1}\rangle$ S_1 **16**(b^{8}) S_1 **17**(d^{4}) S_1, $\langle c^{8}–d^{2}\rangle(d^{3}–d^{4})$ S_3

12a दहन्ती॰] $S_2S_3A_7$Bh, दहन्ति S_1 **12c** हन्तुं] S_2R**A**Bh, हन्तु S_3 **12d** शक्तिर्विद्युदि॰] R**A**, ⏑̲(क्तिवद्यु)दि॰ S_1 (upper part lost), शक्तिर्दिव इ॰ S_2^{pc} (sec. hand), शक्ति(र्विद्यु)ि ⏑ S_2^{ac}, शक्तिविद्युदि॰ S_3, शक्तिर्दिव्य इ॰ Bh (conj.?) • ॰वाशुगा] R**A**, ॰वाशुभा S_1 (tops lost), ॰वाशुगः S_2S_3Bh **13a** तामापतन्तीं] S_1S_2RA_3A_7, तमापतन्ती S_3, तामापमन्तीं Bh (typo) **13b** भगवान्] S_1S_2R**A**Bh, भगवा S_3 **13c** ॰नास्त्रैर्] S_1S_2R**A**Bh, ॰नास्त्रै S_3 **13cd** ॰विधैर्नादयन्] S_2^{pc}R**A** Bh, ॰विधैर्न्नादंयं S_1, ॰विधैर्न्नादय S_2^{ac}, ॰विधै नादयन् S_3 **14a** तानि सा] S_1S_3**A**Bh, तानिस्सा S_2 • भस्मसात्] S_2^{pc}R**A**Bh, भस्मसा $S_1S_2^{ac}S_3$ **14b** शक्तिः] S_1S_2R**A**Bh, शक्ति S_3 • संवर्तिका] S_2S_3RA_3A_4Bh, संवर्त्तका S_1 **14d** दृढं] RA_4Bh (em.), दृढ॰ $S_1S_2S_3$ (anusvāra possibly lost in S_1) **15a** भिन्न॰] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, भिन॰ S_3^{ac} (unmetrical) **15c** देहं] S_1S_2RA_3A_7Bh, देह S_3 • संत्यज्य] S_2S_3R**A**, सन्त्यक्त्वा S_1, तं त्यक्त्वा Bh (conj.) **16a** ऽन्यद्देहं] S_2^{pc}Bh, न्यदेहं $S_1S_2^{ac}S_3$ **16c** देवैः स॰] S_1R**A**Bh, दैवैस्स॰ S_2, देवै स॰ S_3 • परिवृतो] $S_1S_2S_3^{pc}$RA_3A_7Bh, परिवृ S_3^{ac} (unmetrical) **17a** ॰देवं] S_1S_2R**A**Bh, ॰देव S_3 **17b** ॰मुकुट॰] S_2R**A**Bh, ॰मकुट॰ S_1S_3 **17c** ॰लेखांशुजालौघ॰] S_2R**A**Bh, ॰लेखाशुज्ञालौघ॰ S_1^{pc}, लेखाज्ञलौघज्ञ S_1^{ac}, ॰लेखाङ्शुजलौ⏑̲ S_3 **17d** ॰निरस्ततिमिरोत्करम्] $S_1^{pc}S_2^{pc}$**A**Bh, निरस्तमिरोत्करम् S_1^{ac} (unmetrical), ॰निरस्ति(भि)मिरोत्करं S_2^{ac}, ⏑̲ ⏑̲(स्तति)मिरोत्कर S_3 (upper parts of स्तति lost, anusvāra possibly lost)

भद्रपीठे समासीनं काञ्चने मणिभूषणे।
भ्राजमानं श्रियात्यर्थं पार्वत्या पार्श्वसंस्थया॥ १८॥
गणैश्च विविधाकारैर्बहुभिः कामरूपिभिः।
नृत्तगीतप्रियैर्नित्यं समन्तात्परिवारितम्॥ १९॥
तं दृष्ट्वा शंकरं विष्णुः प्रसन्नेनान्तरात्मना।
तुष्टाव विविधैः स्तोत्रैरिदं चोवाच सुस्वरम्॥ २०॥
वाराहं रूपमास्थाय त्वत्तेजोबृंहितेन मे।
रणे विक्रम्य भगवन्हिरण्याक्षो निषूदितः॥ २१॥
त्वं देव कारणं नित्यं संभूतेः प्रलयस्य च।
त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगदव्यक्तमूर्तिना॥ २२॥
त्वत्प्रसादेन देवेश ब्रह्माहं शक्र एव च।
पूज्याः स्म लोके सततं तथैवान्ये दिवौकसः॥ २३॥
त्वयि प्रीते महादेव सर्वे प्रीता वयं प्रभो।
त्वयि क्रुद्धे च नाशो नो भविता नात्र संशयः॥ २४॥

18b ॰भूषणे] ॰भूषिते R **18d** पार्वत्या पार्श्वसंस्थया] पार्वत्याः पार्श्वसंश्रयं R **19ab** ॰रैर्बहुभिः काम॰] ॰रैः कुर्वद्भिः सम॰ R **19c** नृत्त॰] नृत्य॰ R **20b** प्रसन्नेना॰] प्रशक्तेना॰ R **21a** वाराहं] वराह॰ R **21b** त्वत्तेजोबृंहितेन मे] मया त्वत्तेजसा विभो R **21d** निषूदितः] निसूदितः R **22b** संभूतेः] संभूतः R **22d** ॰मूर्तिना] ॰मूर्त्तिमान् R **23c** पूज्याः स्म] पूज्याश्च R **24c** नो] मे R

18a भद्रपीठे] A_3A_7, मद्रपीठे A_4 **18b** ॰भूषणे] ॰भूषिते **A** **19c** नृत्त॰] नृत्य॰ **A** **20a** तं दृष्ट्वा शंकरं विष्णुः] त{तं॰ A_7}तश्च शंकरं दृष्ट्वा **A** **20d** सुस्वरम्] A_3A_7, सस्वरं A_4 **21a** वाराहं] A_3A_4, वराहं A_7 **21b** त्वत्तेजोबृंहितेन मे] मया त्वत्तेजसा विभो **A** **21c** भगवन्] A_3A_7, भगवान् A_4 **21d** हिरण्याक्षो निषूदितः] दैत्यो यं विनिसूदितः **A** **22b** संभूतेः] संभूते **A** **23c–24b**] om. **A**

18(b^6–b^7) S_1 **22**(b^6–b^7) S_2 **23**(d^7) S_1, (d^6)⟨d^7⟩(d^8) S_2 **24**(c^5) S_1, (b^2, c^5) S_2

18a भद्रपीठे] $S_1RA_3A_7Bh$, चन्द्रपीठे S_2S_3 • समासीनं] $S_1S_2^{pc}S_3R$**A**Bh, समासीनां S_2^{ac} **18b** काञ्चने] S_2S_3R**A**Bh, काञ्चनैर् S_1 • ॰भूषणे] $S_1S_2S_3$, ॰मूषणे Bh (typo) **18c** ॰यात्यर्थं] S_1S_2R**A**Bh, ॰यात्यर्थ S_3 **18d** पार्श्व॰] $S_1S_2S_3^{pc}R$**A**Bh, पाश्व॰ S_3^{ac} • ॰संस्थया] S_2S_3**A**Bh, संस्थिया S_1 **19b** ॰र्बहुभिः] S_1S_3**A**Bh, ॰र्बहुभि S_2 (visarga possibly lost) • ॰रूपिभिः] $S_1S_2^{pc}S_3R$**A**Bh, ॰रूपभिः S_2^{ac} **19c** ॰प्रियैर्] $S_1S_2S_3^{pc}R$**A**Bh, ॰प्रयैर् S_3^{ac} **20a** तं दृष्ट्वा] S_1S_3RBh, तन्दृष्ट्वां S_2 **20b** प्रसन्नेनान्तरा॰] $S_2^{pc}S_3^{pc}R$**A**Bh, प्रसन्नेनान्तारा॰ S_1 (unmetrical), प्रसन्नेनन्तरा॰ S_2^{ac}, प्रसनेनान्तरा॰ S_3^{ac} **20c** तुष्टाव] $S_1^{pc}S_2S_3R$**A**Bh, तुष्टा S_1^{ac} (unmetrical) **20cd** स्तोत्रै॰] S_1S_2R**A**Bh, स्तोस्त्रै॰ S_3 **20d** सुस्वरम्] $S_1S_2RA_3A_7Bh$, सुस्वर S_3 **21a** वाराहं] $S_2S_3A_3A_4Bh$, वराहं S_1 **21b** ॰बृंहितेन] S_2S_3Bh, ॰वृंहितेन S_1 **21c** भगवन्] $S_1RA_3A_7Bh$, भगवान् S_2, भगवां S_3 **21d** निषूदितः] $S_2^{pc}S_3Bh$, निसूदितः S_1, निषू(भि)तः S_2^{ac} **22b** संभूतेः] S_2Bh, संभूते S_1, संभुतेः S_3 **23b** ब्रह्माहं] $S_2^{pc}S_3R$**A**Bh, ब्रह्माणं S_1, ब्र(ह्वा)हं S_2^{ac} • शक्र ए॰] S_2S_3R**A**Bh, शक्रमे॰ S_1 **23c** पूज्याः स्म] $S_1^{pc}S_2^{pc}Bh$, पूज्याम $S_1^{ac}S_2^{ac}S_3$ **23d** दिवौकसः] $S_1^{pc}S_3RBh$, दिवौ(क)सैः S_1^{ac}, दि(वौ)+ ˘ +(स): S_2 **24b** प्रीता] $S_1^{pc}S_2S_3RBh$, प्रीत S_1^{ac} **24c** च] S_1S_3R**A**, (व) S_2, वि॰ Bh (conj.)

स्तुवन्तमेवं भगवान्विष्णुं चन्द्रार्धशेखरः ।
सहस्रसूर्यतेजस्कः प्रीतः प्रोवाच शंकरः ॥ २५ ॥
भक्त्या तुष्टो ऽस्मि ते विष्णो देवकार्योद्यमेन च ।
वरं वरय भद्रं ते यस्ते मनसि वर्तते ॥ २६ ॥
विष्णुरुवाच ।
यदि तुष्टो ऽसि नो देव यदि देयो वरश्च नः ।
ततः पाशुपतं दिव्यं व्रतमादेष्टुमर्हसि ॥ २७ ॥
यदाश्रित्य वयं सर्वे सशक्राः सर्वकामिकम् ।
युद्धे जेष्याम दैतेयान्दुःखशोकविवर्जिताः ॥ २८ ॥
देव उवाच ।
अहं वः कथयिष्यामि गुह्यमेतत्सनातनम् ।
व्रतं पाशुपतं दिव्यं येन कामानवाप्स्यथ ॥ २९ ॥
इत्युक्त्वा देवदेवेशो देवानां हितकाम्यया ।
ययौ दिवमथामन्त्र्य देवीं गिरिवरात्मजाम् ॥ ३० ॥

25b °न्विष्णुं च°] °न् विष्णुश्च R^{pc}, °न् विष्णु च R^{ac} • °शेखरः] °शेखरं R **25c** सहस्र°] सह° R (unmetrical) **25cd** °तेजस्कः प्रीतः] °तेजस्कं विष्णुं R **26d** यस्ते] यत्ते R **27a** नो देव] देवेश R **28c** जेष्याम] जेष्यामि R **28d** °विवर्जिताः] °विवर्जितः R^{pc}, °विवर्जितां R^{ac} **29** देव] देवदेव R **29d** कामानवाप्स्यथ] सम्मानमाप्स्यथ R **30c** °मथामन्त्र्य] °मुपामन्त्र्य R **30d** देवीं] देवान् R

25c °तेजस्कः] °तेजाक्षः **A** **25d** प्रीतः] A_3A_7, प्रीत A_4 **26d** यस्ते] यत्ते **A** **27a** तुष्टो ऽसि] A_3, तुष्टो स्मि A_4, तुसि A_7 (unmetrical) **27c** ततः] तदा **A** **27d–29c**] om. **A** **29d** °नवाप्स्यथ] $A_3A_7^{pc}$, °नवाप्सथ $A_4A_7^{ac}$ **30c** °मथामन्त्र्य] °मुपामन्त्र्य **A**

25(b^2, b^6, c^2) S_2 **29**(d^7) S_1 **30**(c^8, d^3, d^5–d^8) S_1

25ab °मेवं भगवान्विष्णुं च°] S_2^{pc}**A**Bh, °मेव भगवां विष्णुश्च° S_1, °मेवम्भ(वतां) वि(ष्णुं) च° S_2^{ac}, °मेव भवतां विष्णु च° S_3 **25b** °शेखरः] $S_1^{pc}S_2^{pc}$**A**Bh, (°ख)खरः S_1^{ac}, (°शे)खरन् S_2^{ac}, °शेख-रम् S_3 **25d** प्रीतः] $S_1^{pc}S_2A_3A_7$Bh, प्रीत $S_1^{ac}S_3$ • शंकरः] $S_1S_2^{pc}$R**A**Bh, शंकरम् S_2^{ac}, शंकरं S_3 **26b** °कार्योद्यमेन] $S_1S_2^{pc}S_3$R**A**Bh, °कार्योद्यमेव S_2^{ac} **27** विष्णुरुवाच] S_2S_3R**A**Bh (विष्णुरु in S_2S_3), विष्णु उ S_1 **27b** वरश्च] S_1S_2R**A**Bh, वरस्व S_3 **27c** ततः पाशुपतं] S_1R, यत्तत्पाप-हरन् S_2^{pc} (ह i.m., sec.hand), यत्तत्पाप(त)न् S_2^{ac} (unmetrical), यत्तत्पाशुपतन् S_3, यत्तत् पापहरं Bh **27d** व्रत°] S_2S_3RBh, ब्रत° S_1 **28a** यदा°] S_2S_3RBh, यथा° S_1 **28b** °शक्राः] S_1S_2RBh, °शक्रा S_3 • सर्व°] S_2S_3R, सार्व° S_1Bh **28c** दैतेयान्] $S_1S_3^{pc}$RBh, दैत्येयां S_2, तैतेयां S_3^{ac} **28d** °विवर्जिताः] S_1Bh, °विवर्जिता S_2S_3 **29** देव] S_1, देवदेव S_2Bh, देवदे S_3 **29a** अहं वः कथयिष्यामि] R, हन्त वः कथयिष्यामि S_1Bh, अहन्तव⟨ः⟩ कयिष्यामि S_2, हन्त वः कयिष्यामि S_3 (unmetrical) **29b** °त्सनातनम्] $S_1S_2S_3^{pc}$RBh, °त्सनातन S_3^{ac} **29c** व्रतं] S_2S_3RBh, ब्रतम् S_1 **29d** कामानवाप्स्यथ] $S_2S_3A_3A_7^{pc}$Bh, कामामवा(प्स्य)थः S_1 **30c** ययौ] S_1S_2R**A**Bh, ययो S_3

अथ हिमगिरितुल्यचारुमूर्तिं वृषभवरं भगवांस्तदाभिरूढः।
सुरगणसहितः प्रभुः सुमेरुं व्रतमुपदेष्टुमना जगाम शर्वः॥ ३१॥

इति स्कन्दपुराणे दशोत्तरशतो ऽध्यायः॥ ११०॥

31a °तुल्य°] °तुल्यं R (unmetrical) **31b** °दाभिरूढः] °दाधिरूढः R **31d** शर्वः] सर्वम् R **Col.** इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे +दशोत्तरशतो+ ऽध्यायः R

31a °तुल्यचारुमूर्तिं] °तुल्यचारुमूर्त्ति°{°र्त्तिर् A_7} A_3A_7, °तुल्यश्चारुर्त्तिं A_4 (unmetrical) **31b** °दाभिरूढः] °दाधिरू{°रु° A_7(unmetrical)}ढः **A** **31d**] व्रतसुरमुपदेष्टुं जगाम सर्वशः A_3 (unmetrical), व्रतमुपदेष्टु{°ष्टुं A_7} जगाम सर्वशः A_4A_7 (unmetrical) **Col.** इति{इति श्री° A_4} स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे नवोत्तरशतं **A**

31(a^3–b^1)⟨b^6⟩(b^9, c^{10}, d^6) S_1

31a हिमगिरितुल्य°] S_2S_3R**A**Bh, (गिरिहिमतुल्ये) S_1 • °मूर्तिं] S_2RBh, (°मर्त्तिर्) S_1 (vowel ऊ possibly lost), °मूर्ति S_3 **31b** भगवांस्तदाभि°] S_2, + ˘ +गवांस्तदाभि° S_1, भगवान्सदाभि° S_3, भगवांस्तदाधि° Bh **31c** °सहितः] S_2R**A**Bh, °महितः S_1, °सहितं S_3 • प्रभुः] S_1S_2R**A**Bh, प्रभु S_3 (unmetrical) **31d** व्रत°] S_2S_3R**A**Bh, ब्रत° S_1 • जगाम] $S_1S_2S_3^{pc}$R**A**Bh, जगम S_3^{ac} (unmetrical) • शर्वः] S_3Bh, शर्व इति S_1 (इति part of col.), सर्वः S_2 **Col.** ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे वराहरूपसंहारे आध्याय १६४ (in letter numerals)॥ ⊙ S_1, स्कन्दपुराणे दशोत्तरशतो ध्यायः॥ S_2, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ११२ (in letter numerals)॥ ⊙ S_3, इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षवधे वराहसंहारे देवदेवस्य देवलोकगमनं नाम दशोत्तरशतो ध्यायः Bh